

ΑΤΕΙ ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΤΟΠΙΚΗΣ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗΣ

Διερεύνηση Τοπικού Παραγωγικού Συστήματος και της δυναμικής του σε έναν συνεχώς μεταβαλλόμενο κόσμο

Γο παράδειγμα της περιφερειακής ενότητας του Δήμου Ασπροπύργου

Καμπόλη Αφροδίτη

Ακαδημαϊκό έτος 2012-2013

Επόπτης καθηγητής: Λεωνίδας Παπακωνσταντινίδης

ΑΤΕΙ ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ

Σχολή Διοίκησης και Οικονομίας

Τμήμα Τοπικής Αυτοδιοίκησης

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΜΕ ΘΕΜΑ:

Διερεύνηση Τοπικού Παραγωγικού Συστήματος και της δυναμικής του σε έναν συνεχώς μεταβαλλόμενο κόσμο

Το παράδειγμα της περιφερειακής ενότητας του Δήμου
Ασπροπύργου

Επιμέλεια: Καμπόλη Αφροδίτη

A.M.: 2002074

Εποπτεία: Λεωνίδας Παπακωνσταντινίδης

ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ ΕΤΟΣ 2012-2013

Ευχαριστίες

Θεωρώ υποχρέωσή μου να ευχαριστήσω θερμά τον επιβλέποντα καθηγητή μου κ. **Λεωνίδα Παπακωνσταντινίδη** για την πολύτιμη υποστήριξη και καθοδήγησή του.

Επιπλέον, θέλω να ευχαριστήσω τους *επιχειρηματίες* του Δήμου Ασπροπύργου που δέχθηκαν να συμπληρώσουν τα ερωτηματολόγια, έτσι ώστε να τεκμηριωθούν τα εξαγόμενα συμπεράσματα.

Επιπρόσθετα, οφείλω να αφιερώσω την πτυχιακή μου εργασία στην **οικογένειά μου** που μου συμπαραστάθηκαν σε όλα τα χρόνια της φοίτησης μου στο Α.Τ.Ε.Ι Καλαμάτας.

Περίληψη

Η παρούσα εργασία παρουσιάζει τα χαρακτηριστικά της λειτουργίας των Τοπικών Παραγωγικών Συστημάτων μέσα στις διαρκώς μεταβαλλόμενες συνθήκες της σημερινής κοινωνίας, της οικονομίας και της πολιτικής. Όμως, για την κατανόηση της παραγωγικής δραστηριότητας σε τοπικό επίπεδο είναι απαραίτητη η παρουσίαση βασικών εννοιών, όπως είναι η παραγωγή και τα παραγωγικά συστήματα. Για τον λόγο αυτό, αρχικά αναλύονται και περιγράφονται οι βασικές αυτές έννοιες και όροι. Στη συνέχεια, εξειδικεύεται η προσέγγιση στα Τοπικά Παραγωγικά Συστήματα, το περιεχόμενο, την δυναμική και την σημασία τους, ώστε να κατανοηθεί σταδιακά και σφαιρικά η ουσία τους από τον αναγνώστη. Ακολούθως, τα Τοπικά Παραγωγικά Συστήματα εξετάζονται σε συνάρτηση με τις διάφορες μεταβολές του περιβάλλοντός τους που επηρεάζουν και πολλές φορές τροποποιούν την διαδικασία και τους προσανατολισμούς της λειτουργίας τους. Τέλος, γίνεται η ενδεικτική μελέτη της περίπτωσης του Δήμου Ασπροπύργου και των Τοπικών Παραγωγικών Συστημάτων σε μια προσπάθεια να περιγραφούν και να αξιολογηθούν οι εφαρμογές των όσων έχουν διατυπωθεί σε θεωρητικό επίπεδο.

Πίνακας Περιεχομένων

Ευχαριστίες	2
Περίληψη	3
Πίνακας Περιεχομένων	4
Ευρετήριο πινάκων	6
Ευρετήριο διαγραμμάτων	7
Εισαγωγή	8
Κεφάλαιο 1. Ορίζοντας το Παραγωγικό Σύστημα	11
1.1. Παραγωγή και παραγωγική διαδικασία	11
1.2. Παραγωγικό Σύστημα	14
1.3. Μοντέλα Παραγωγικών Συστημάτων	15
Κεφάλαιο 2. Παραγωγικά Συστήματα τοπικού χαρακτήρα	17
2.1. Τοπικά Παραγωγικά Συστήματα	17
2.2. Η σημασία των Τοπικών Παραγωγικών Συστημάτων για την τοπική κοινωνία	19
2.3. Η δυναμική των Τοπικών Παραγωγικών Συστημάτων	20
Κεφάλαιο 3. Τοπικά Παραγωγικά Συστήματα σ' έναν διαρκώς μεταβαλλόμενο κόσμο	22
3.1. Η έννοια των εσωτερικών μεταβολών	22
3.2. Τοπικά Παραγωγικά Συστήματα και κοινωνικές μεταβολές	23
3.3. Τοπικά Παραγωγικά Συστήματα και οικονομικές-πολιτικές μεταβολές	26
3.3. Ευέλικτα Τοπικά Παραγωγικά Συστήματα	29
Κεφάλαιο 4. Η έρευνα	33
4.1 Μεθοδολογία έρευνας	33
4.2 Αποτελέσματα έρευνας	33
Συμπεράσματα	50

Βιβλιογραφία και πηγές	52
Παράρτημα Ι - Ερωτηματολόγιο	56

Ευρετήριο πινάκων

Πίνακας 4.1 Κλάδος επιχείρησης	34
Πίνακας 4.2 Προϊόντα ή υπηρεσίες που παρέχει η επιχείρηση	35
Πίνακας 4.3 Αριθμός ατόμων που απασχολούνται στην επιχείρηση	36
Πίνακας 4.4 Επένδυση- ανανέωση στην επιχείρηση την τελευταία διετία	37
Πίνακας 4.5 Σχεδιασμός για επένδυση- ανανέωση στην επιχείρηση το επόμενο εξάμηνο.....	38
Πίνακας 4.6 Αλλαγή στον τρόπο παραγωγικής διαδικασίας/ παροχής υπηρεσιών την τελευταία διετία	39
Πίνακας 4.7 Προβλήματα που αντιμετωπίζει η επιχείρηση	40
Πίνακας 4.8 Τρόποι για προσέλκυση πελατών εν μέσω οικονομικής κρίση	41
Πίνακας 4.9 Τρόποι για να αντιμετωπιστεί το εργατικό κόστος	42
Πίνακας 4.10 Εφαρμογή καινοτομίας την τελευταία διετία.....	43
Πίνακας 4.11 Ανάγκη για πρόσθετη χρηματοδότηση την τελευταία διετία.....	44
Πίνακας 4.12 Δράσεις της Τοπικής Αυτοδιοίκησης για την αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης.....	46
Πίνακας 4.13 Τόπος προέλευσης πελατών	47
Πίνακας 4.14 Προώθηση στην αγορά καινούργιων προϊόντων την τελευταία διετία.....	48

Ευρετήριο διαγραμμάτων

Διάγραμμα 4.1 Κλάδος επιχείρησης.....	34
Διάγραμμα 4.2 Αριθμός ατόμων που απασχολούνται στην επιχείρηση.....	36
Διάγραμμα 4.3 Επένδυση- ανανέωση στην επιχείρηση την τελευταία διετία.....	37
Διάγραμμα 4.4 Σχεδιασμός για επένδυση- ανανέωση στην επιχείρηση το επόμενο εξάμηνο	38
Διάγραμμα 4.5 Αλλαγή στον τρόπο παραγωγικής διαδικασίας/ παροχής υπηρεσιών την τελευταία διετία.....	39
Διάγραμμα 4.6 Προβλήματα που αντιμετωπίζει η επιχείρηση.....	40
Διάγραμμα 4.7 Τρόποι για προσέλκυση πελατών εν μέσω οικονομικής κρίση.....	42
Διάγραμμα 4.8 Τρόποι για να αντιμετωπιστεί το εργατικό κόστος.....	43
Διάγραμμα 4.9 Εφαρμογή καινοτομίας την τελευταία διετία	44
Διάγραμμα 4.10 Ανάγκη για πρόσθετη χρηματοδότηση την τελευταία διετία	45
Διάγραμμα 4.11 Δράσεις της Τοπικής Αυτοδιοίκησης για την αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης.....	46
Διάγραμμα 4.12 Τόπος προέλευσης πελατών.....	47
Διάγραμμα 4.13 Προώθηση στην αγορά καινούργιων προϊόντων την τελευταία διετία	48

Εισαγωγή

Η **παραγωγικότητα** αποτελεί ίσως το σημαντικότερο κομμάτι μιας εθνικής οικονομίας, ώστε στις σύγχρονες κοινωνίες γίνεται συχνά λόγος για την ανάπτυξη της τόσο σε κρατικό, όσο και σε ιδιωτικό επίπεδο. Οι παραγωγικές δυνάμεις μιας χώρας είναι δυνατόν να ξεκινούν από τις μικρές βάσεις των τοπικών μονάδων, αλλά και να εκτείνονται σε μεγάλες βιομηχανικές επιχειρήσεις με πολλούς και ποικίλους θυγατρικούς τομείς παραγωγής (Μπέης, 2006).

Πράγματι σε όλη την διάρκεια της ανθρώπινης ιστορίας, από τις απαρχές οπότε η παραγωγή είχε αμιγώς αγροτικό χαρακτήρα, έως σήμερα, που βιομηχανία δεν δημιουργεί μονάχα υλικά προϊόντα, αλλά εμπορεύεται ακόμη υπηρεσίες, η παραγωγικότητα διαδραμάτιζε καίριο ρόλο σε κάθε πτυχή της καθημερινής και της εθνικής ζωής. Οι ικανές **παραγωγικές δυνάμεις** ήταν εκείνες που μπορούσαν να καταστήσουν ένα κρατίδιο ανεξάρτητο και αυτάρκες, προσφέροντάς του την πλειοψηφία των αγαθών που χρειάζεται για να επιβιώσει. Πολύ περισσότερο, η αναπτυσσόμενη παραγωγικότητα μπορούσε να εξασφαλίσει σε ένα κράτος μια αξιόλογη διπλωματική δυναμική, ισχυρές εξωτερικές σχέσεις πολιτικής και οικονομικής φύσεως, αλλά και σημαντική δυνατότητα διαχείρισης των ιμπεριαλιστικών προσεγγίσεων (Οικονομάκης, 2000).

Σε τοπικό επίπεδο, η παραγωγική δραστηριότητα έλαβε ευρείες **κοινωνικές διαστάσεις**. Η συμμετοχή του ατόμου στην διαδικασία παραγωγής σήμαινε την συμμετοχή στην κοινωνία και την ενεργό εμπλοκή του στην κοινή προσπάθεια για την ευημερία του κράτους. Έτσι, ο εργαζόμενος μπορούσε να αισθάνεται αφενός ότι αλληλεπιδρά με την κοινωνία σε μια σχέση ξεκάθαρου «δούναι και λαβείν», αφετέρου ότι είναι μέτοχος στην αδιάκοπη προσπάθεια του έθνους να ανακάμψει, να διακριθεί και να κερδίσει την αυτάρκεια του. Υπό αυτή την έννοια, η εργασία στο παραγωγικό σύστημα αποτελεί επιπλέον μια **πράξη πολιτική**, μια πράξη δημοσίου ενδιαφέροντος και κοινωφελούς προσφοράς (Οικονομάκης, 2000· Παπαηλίας, 2002).

Στην σημερινή πραγματικότητα η σημασία της παραγωγικότητας δεν έχει αλλάξει ιδιαίτερα, παρόλο που το βάρος του οφέλους έχει μετατοπιστεί σε μεγάλο βαθμό από τον κοινωνικό ιστό στον ιδιώτη ιδιοκτήτη. Το γεγονός, βεβαίως, δεν στερεί από τους

εργαζόμενους την ικανοποίηση ότι συμμετέχουν στην κοινωνία με την οποία βρίσκονται σε διαρκή διάδραση, αλλά σίγουρα δεν συνεπάγεται κατ' ανάγκην την **εθνική ευημερία**.

Στην σύγχρονη Ελλάδα οι μικρές τοπικές παραγωγικές επιχειρήσεις οικογενειακού ή ευρύτερου χαρακτήρα φαίνεται πως ευδοκιμούν καλύτερα. Αυτό, διότι η παραγωγική δυναμική της κάθε επιμέρους περιοχής ενδέχεται να παρουσιάζει σημαντικές ειδολογικές διαφορές. Άλλες περιοχές ενδείκνυνται για την παραγωγή τουριστικών υπηρεσιών, άλλες για την παραγωγή γεωργικών προϊόντων και άλλες για την επεξεργασία μεταλλευμάτων και την παραγωγή σχετικών αγαθών. Τέτοιες επιχειρήσεις έχουν σημαίνον περιεχόμενο για την εθνική οικονομία και την δημοσιονομία. Η **αποκέντρωση** την οποία ενθαρρύνουν με τη προσφορά θέσεων εργασίας στην περιφέρεια ενδέχεται να συνδράμει την αποσυμφόρηση των μεγάλων πόλεων από την υπερπροσφορά εργατικών χεριών και την καλύτερη **κατανομή** του ανθρωπίνου δυναμικού στην χώρα. Επιπλέον, φαίνεται πως ο εντόπιος πληθυσμός των εργαζομένων γνωρίζει καλύτερα τα χαρακτηριστικά της τοπικής παραγωγής, αλλά και της τοπικής αγοράς, ώστε είναι δυνατόν να ανταποκρίνεται καλύτερα στις ιδιαίτερες συνθήκες εργασίας (Μουρτσιάδης, 2012· Οικονομάκης, 2000).

Η παρούσα εργασία καταπιάνεται με τα χαρακτηριστικά της λειτουργίας των Τοπικών Παραγωγικών Συστημάτων μέσα στα διαρκώς **μεταβαλλόμενα συμφοραζόμενα** της σημερινής ευρωπαϊκής κοινωνίας, της οικονομίας, της αγοράς και της πολιτικής. Ωστόσο, για την κατανόηση της παραγωγικής δραστηριότητας σε τοπικό επίπεδο είναι απαραίτητη η αποσαφήνιση βασικών εννοιών, όπως είναι η παραγωγή και τα παραγωγικά συστήματα. Για τον λόγο αυτό το πρώτο κεφάλαιο προσανατολίζει τις θεωρήσεις του στην ανάλυση και την περιγραφή των βασικών αυτών όρων ξεδιπλώνοντάς τις αργά, διαδοχικά για να επιτύχει την εμβριθέστερη κατανόησή τους. Το δεύτερο κεφάλαιο εξειδικεύει τις προσεγγίσεις του στα Τοπικά Παραγωγικά Συστήματα, το περιεχόμενο, την δυναμική και την σημασία τους, ώστε να κατανοηθεί σταδιακά και σφαιρικά η ουσία τους από τον αναγνώστη. Στο τρίτο κεφάλαιο τα Τοπικά Παραγωγικά Συστήματα εξετάζονται σε συνάρτηση με τις διάφορες μεταβολές του περιβάλλοντός τους που επηρεάζουν και πολλές φορές τροποποιούν την διαδικασία και τους προσανατολισμούς της λειτουργίας τους. Οι κοινωνικές αλλαγές, οι πολιτικές διαφοροποιήσεις και οικονομικές εξελίξεις αποτελούν μεταβλητές που επηρεάζουν σημαντικά τα συστήματα αυτά. Το τέταρτο

και τελευταίο κεφάλαιο προχωρά στην ενδεικτική μελέτη της περίπτωσης του Δήμου Ασπροπύργου και των Τοπικών Παραγωγικών Συστημάτων σε μια προσπάθεια να περιγραφούν και να αξιολογηθούν οι εφαρμογές των όσων έχουν διατυπωθεί σε θεωρητικό επίπεδο στα προηγούμενα κεφάλαια.

Απώτερος σκοπός της εργασίας είναι να κατανοηθεί και να αναδειχθεί η σημασία των Τοπικών Παραγωγικών Συστημάτων για την εθνική οικονομία, αλλά και να καταγραφούν οι συνέπειες, θετικές και αρνητικές, των διαφόρων μεταβολών στην λειτουργία και την φυσιογνωμία τους. Τέλος, με την μελέτη αυτή επιχειρείται η εξαγωγή συμπερασμάτων αναφορικά με τις μεθόδους ευελιξίας με τις οποίες τα Τοπικά Παραγωγικά Συστήματα μπορούν να προσαρμοστούν στις μεταβολές και να τις αξιοποιήσουν για την ολόπλευρη ανάπτυξή τους.

Κεφάλαιο 1. Ορίζοντας το Παραγωγικό Σύστημα

1.1. Παραγωγή και παραγωγική διαδικασία

Ανατρέχοντας κανείς στην έγκριτη βιβλιογραφία προκειμένου να εντοπίσει κάποιον κοινώς αποδεκτό ορισμό για την «**παραγωγή**» ενδέχεται να βρεθεί αντιμέτωπος με ποικίλες –και συχνά αντιφατικές- εννοιολογήσεις. Σε γενικές γραμμές, ωστόσο, η πλειοψηφία των επιστημονικών θεωριών αντιλαμβάνεται την παραγωγή ως την μετατροπή υλικών και άυλων πόρων (**παραγωγικών συντελεστών**) σε αγαθά, τα οποία μπορεί να έχουν την μορφή υλικών προϊόντων ή υπηρεσιών και αποσκοπούν στην ικανοποίηση των ανθρωπίνων αναγκών (Μπεής, 2006).

Η παραγωγή διακρίνεται σε τρία επιμέρους επίπεδα ανάλογα με τις πρώτες ύλες και τα τελικά προϊόντα της. Η **πρωτογενής παραγωγή** αφορά στην δημιουργία ή την καλλιέργεια πρώτων υλών, κατά κανόνα φυσικών, τα οποία διατίθενται στην αγορά προς χρήση και κατανάλωση ως έχουν δίχως περαιτέρω επεξεργασία. Προϊόντα πρωτογενούς παραγωγής μπορούν να είναι φρούτα, λαχανικά, μεταλλεύματα δίχως επεξεργασία, κτηνοτροφικά προϊόντα (Μπεής, 2006· Οικονομάκης, 2000).

Η **δευτερογενής παραγωγή** προϋποθέτει την αξιοποίηση των πρώτων υλών όπως παράγονται κατά την πρωτογενή διαδικασία και την επεξεργασία τους για την παραγωγή διαφοροποιημένων προϊόντων. Παραδείγματος χάριν, η καλλιέργεια τομάτας αποτελεί πρωτογενή παραγωγική διαδικασία. Η επεξεργασία της τομάτας για την παραγωγή τοματοχυμού συνιστά δευτερογενή παραγωγή. Αντίστοιχα δευτερογενείς τομείς παραγωγής θεωρούνται οι βιοτεχνικές, αργυροχρυσοχοϊκές, χειροτεχνικές επιχειρήσεις (Μπεής, 2006).

Στην **τριτογενή παραγωγή** περιλαμβάνονται άυλα εμπορικά αγαθά, όπως είναι οι υπηρεσίες. Η εκπαίδευση, οι μεταφορές, η ιατρική και τα ελεύθερα επαγγέλματα θεωρούνται ως τα κατεξοχήν χαρακτηριστικά τριτογενούς παραγωγής (Μπεής, 2006).

Η έννοια της παραγωγής, παρόλα αυτά, φαίνεται πως περιγράφει την συντελεσμένη πράξη, το αποτέλεσμα μιας σύνθετης και πολύπλευρης διαδικασίας χάρη στην οποία τα διάφορα προϊόντα καθίστανται διαθέσιμα. Η δραστηριότητα αυτή ονομάζεται

«**παραγωγική διαδικασία**» και περιλαμβάνει όλες τις διεργασίες που είναι απαραίτητες για την δημιουργία των τελικών προϊόντων σε ορισμένο χωροχρονικό πλαίσιο. Η διαδικασία αυτή δεν είναι μονομερής, αλλά μπορεί να πραγματοποιηθεί με πολλούς διαφορετικούς τρόπους ανάλογα με τις επιδιώξεις της και τα προϊόντα που πραγματεύεται. Η σύγχρονη επιστημονική βιβλιογραφία εντοπίζει κατά βάση τέσσερις βασικές κατηγορίες-μορφές παραγωγικής διαδικασίας (Παπαηλίας, 2002).

Η πρώτη κατηγορία συνιστά την **συνεχή παραγωγική διαδικασία** (processing production), η οποία, όπως μαρτυρά άλλωστε η ιδιαίτερη ονομασία της, επιτάσσει την αδιάκοπη παραγωγή των αγαθών και την συνεχή ροή πρώτων υλών χάρη στην οποία εξασφαλίζεται η διάρκεια της παραγωγής. Για την επίτευξη της συνεχούς παραγωγικής διαδικασίας απαιτείται μεγάλος **αυτοματισμός** από την παραγωγική μονάδα, χρειάζεται δηλαδή η χρήση εξειδικευμένων μηχανημάτων και υψηλής τεχνολογίας, πράγμα το οποίο συνεπάγεται την ύπαρξη και την αξιοποίηση μεγάλων χρηματικών κεφαλαίων πριν την έναρξη της επιχειρηματικής δράσης. Κατά κανόνα οι μονάδες που εφαρμόζουν την συνεχή παραγωγική διαδικασία λειτουργούν καθ' όλη την διάρκεια του εικοσιτετραώρου και επιτυγχάνουν την μέγιστη δυνατή παραγωγικότητα. Ωστόσο, ένα μειονέκτημα αυτής της επιλογής είναι η έλλειψη ευελιξίας που δεν επιτρέπει την αυξομείωση του παραγόμενου προϊόντος ανάλογα με την ζήτηση και τις γενικότερες εξωγενείς συνθήκες (Ιωάννου, 2005).

Μια άλλη μορφή παραγωγικής διαδικασίας είναι η «**παραγωγή κατά παραγγελία**» (custom order production). Στην περίπτωση αυτή το προϊόν παράγεται έπειτα από το αίτημα συγκεκριμένων πελατών και με γνώμονα τις δικές τους απαιτήσεις και ιδιαίτερες ανάγκες. Ως διαδικασία περιλαμβάνει μεγαλύτερη ευελιξία, αφού η παραγωγή επιδέχεται μεγαλύτερες αυξομειώσεις από την περίπτωση της συνεχούς παραγωγικότητας. Ωστόσο, η κατά παραγγελία παραγωγή απαιτεί την ύπαρξη ειδικά καταρτισμένου ανθρωπίνου δυναμικού υψηλής ετοιμότητας, προθυμίας και αποδοτικότητας (Ιωάννου, 2005).

Η λεγόμενη «**δύσκαμπτη μαζική παραγωγή**» (rigid mass production) αποτελεί μια συνήθη παραγωγική διαδικασία, η οποία παρουσιάζει εξίσου σημαντικά πλεονεκτήματα και μειονεξίες. Ως παραγωγική δραστηριότητα απαιτεί την τυποποίηση της διαδικασίας, των πρώτων υλών και του προϊόντος και αποσκοπεί στην μεγάλη και σταθερή ποσότητα παραγόμενου προϊόντος, αλλά και στην

διασφάλιση της αμετάβλητης ποιότητάς του. Τα προϊόντα διαχέονται ευρέως στην αγορά και δεν απευθύνονται αποκλειστικά σε έναν συγκεκριμένο πελάτη. Ωστόσο, η διαδικασία παρουσιάζει δυσκαμψία όσον αφορά στις αυξομειώσεις της ποσότητας του παραγόμενου προϊόντος, ενώ ο **τυποποιημένος χαρακτήρας** των προϊόντων δεν επιτρέπει τις διαφοροποιήσεις ανάλογα με τις τάσεις της αγοράς και τις γενικότερες συνθήκες (Ιωάννου, 2005· Οικονομάκης, 2000).

Η τέταρτη κατηγορία παραγωγικής διαδικασίας είναι η αποκαλούμενη «**ευέλικτη μαζική παραγωγή**» (flexible mass production), η οποία, παρόλο που παρουσιάζει μαζικότητα στην δημιουργία και την διάθεση προϊόντων, εμφανίζει μεγαλύτερη ευελιξία χάρη στην μικρότερη τυποποίηση των αγαθών της. Παρά το γεγονός ότι και αυτό το είδος παραγωγής δεν επιτρέπει την δημιουργία προϊόντων έπειτα από την παραγγελία μεμονωμένων πελατών, υπάρχει η δυνατότητα συνδυασμών και διαφοροποιήσεων των παραγόμενων αγαθών, προκειμένου να προσαρμόζονται καλύτερα στις μεταβαλλόμενες ανάγκες της αγοράς (Ιωάννου, 2005).

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η παραγωγική διαδικασία δεν αναφέρεται γενικά στις διεργασίες που διέπουν την δραστηριότητα της δημιουργίας και της διάθεσης των προϊόντων, αλλά σ' εκείνες που λαμβάνουν χώρα σε ορισμένο χρόνο και χώρο. Πράγματι, η έγκριτη βιβλιογραφία κάνει λόγο για **βραχύχρονη** (abort run) και **μακρόχρονη** (long run) διάρκεια παραγωγής. Η σημασία του χρόνου είναι καθοριστική, αφού εξασφαλίζει στην επιχείρηση την δυνατότητα να τροποποιεί τα εργαλεία και τις μεθόδους της, όταν έχει άνεση χρόνου και να διαφοροποιεί την ποσότητα και την ποιότητα της παραγωγής όταν ο διαθέσιμος χρόνος είναι σαφώς περιορισμένος (Ιωάννου, 2005).

Τέλος, αξίζει να αναφερθεί ότι οι επιδιώξεις και η αποδοτικότητα της παραγωγικής διαδικασίας εξαρτώνται κυρίως από διάφορους **συντελεστές**, παράγοντες δηλαδή που συμμετέχουν στις παραγωγικές διεργασίες και επιδρούν σε αυτές. Βασικότεροι παραγωγικοί συντελεστές είναι οι **φυσικοί πόροι**, οι πρώτες ύλες στις οποίες βασίζει δηλαδή την υπόστασή του το παραγόμενο προϊόν, η **εργασία**, οι ανθρώπινες δηλαδή πνευματικές και χειρονακτικές υπηρεσίες που αποσκοπούν στην παραγωγή ενός προϊόντος, το **υλικό κεφάλαιο**, που αναφέρεται στον υλικό και τεχνολογικό εξοπλισμό που διαθέτει η παραγωγική μονάδα και ο **επιχειρηματίας**, που

διαχειρίζεται την παραγωγική διαδικασία, ορίζει τους στόχους και αξιοποιεί τις ικανότητές του για την οργάνωση μιας αποδοτικής παραγωγής (Kiener κ.α., 2012).

Ανάλογα με τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιεί και αξιοποιεί τους πόρους και τις εισροές της, η παραγωγική διαδικασία μπορεί ως «παραγωγική διαδικασία εντάσεως εργασίας» (labor intensive) ή «παραγωγική διαδικασία εντάσεως κεφαλαίου» (capital intensive). Η **παραγωγική διαδικασία εντάσεως εργασίας** περιγράφει διεργασίες η τεχνική των οποίων χρησιμοποιεί κατά κανόνα περισσότερη εργασία από ότι κεφάλαιο. Με άλλα λόγια, η παραγωγή βασίζεται κυρίως στην ένταση και την ποιότητα της εργασίας και λιγότερο στο υλικό κεφάλαιο της επιχείρησης (Ιωάννου, 2005· Λαμπριανίδης, Λυμπεράκη, 2003). Στην ακριβώς αντίθετη περίπτωση, οπότε δηλαδή το υλικό κεφάλαιο με τον τεχνολογικό εξοπλισμό της επιχείρησης είναι εκείνο που έχει πρωτεύοντα ρόλο στις παραγωγικές διεργασίες, μπορούμε να κάνουμε λόγο για **παραγωγική διαδικασία εντάσεως κεφαλαίου**. Βεβαίως ο βαθμός «έντασης» του κάθε προαναφερόμενου συντελεστή, της εργασίας, δηλαδή, ή του κεφαλαίου, εξαρτάται από ένα πλήθος παραγόντων, η ανάλυση των οποίων, ωστόσο, δεν αποτελεί θεματικό άξονα της παρούσας εργασίας (Ραγκούσης, Ράμφος, 2008).

1.2. Παραγωγικό Σύστημα

Καθώς γίνεται λόγος για συστήματα παραγωγής οι περισσότεροι αναγνώστες θα φέρουν στον νου τους μάλλον μεγάλες βιομηχανικές μονάδες και παλιομοδίτικα εργοστάσια. Ωστόσο, ένα τέτοιο σύστημα είναι πιθανόν να μην μοιάζει καθόλου με εργοστάσιο και η κοινή γνώμη να αντιλαμβάνεται ελάχιστα την παραγωγική του δραστηριότητα και αξία. Χρειάζεται, λοιπόν, το περιεχόμενο του να αποσαφηνιστεί. Ως **παραγωγικό σύστημα** θεωρείται κάθε οργανισμός που είναι σε θέση να παράγει προϊόντα και υπηρεσίες. Το παραγωγικό σύστημα ενδέχεται να αποτελεί συνδυασμό πολλών διαφορετικών στοιχείων, ιδιαίτερα όταν πρόκειται για βιομηχανικό, τέτοια στοιχεία είναι οι πόροι, το τελικό προϊόν, η **οργάνωση και η διοικητική μέθοδος** της παραγωγής (Δημητριάδης, Μιχιώτης, 2007).

Βεβαίως κάθε οργανισμός που παράγει ένα προϊόν μπορεί να νοηθεί ως παραγωγικός, ιδιαίτερα αν αφήσουμε κατά μέρος τις οικονομικές προεκτάσεις. Ένα θηλαστικό που

γεννά, ένα λουλούδι που αφήνει τον σπόρο του να πέσει στο έδαφος και να γεννήσει ένα νέο φυτό, μια μητέρα που φροντίζει για την τροφή και την ένδυση του παιδιού της μπορούν να θεωρηθούν ως παραγωγικά συστήματα εφόσον δημιουργούν και διαθέτουν προϊόντα και υπηρεσίες.

Επιστρέφοντας στις **βιομηχανικές μονάδες** και τις επιχειρήσεις, είναι προφανές ότι το ευρύτερο παραγωγικό σύστημα μπορεί να διακρίνεται σε υποκατηγορίες, **υποσυστήματα** δηλαδή που παρόλο που αναλαμβάνουν την παραγωγή μιας συγκεκριμένης υπηρεσίας, καλούνται να εξυπηρετήσουν τον κεντρικό οργανισμό. Για παράδειγμα σε μια οποιαδήποτε επιχείρηση παραγωγής προϊόντων συνηθίζεται να λειτουργεί λογιστήριο, που αναλαμβάνει την διεκπεραίωση των οικονομικών και συναλλαγματικών υπηρεσιών από και προς τον οργανισμό, του οποίου αποτελούν μέρος (Δημητριάδης, Μιχιώτης, 2007).

1.3. Μοντέλα Παραγωγικών Συστημάτων

Η σύγχρονη βιβλιογραφία και η αντίστοιχη επιστημονική αρθρογραφία που αφορά στην βιομηχανία, την παραγωγή και τις επιχειρηματικές τους εφαρμογές αναφέρονται σε διάφορους τύπους παραγωγικών συστημάτων. Στην ενότητα αυτή πρόκειται να παρουσιαστούν ενδεικτικά τα χαρακτηριστικότερα μοντέλα παραγωγικών συστημάτων, η σύντομη περιγραφή των οποίων σε συνδυασμό με την ανάλυση των τυπικών παραγωγικών διαδικασιών, όπως διατυπώθηκε προηγουμένως, ενδέχεται να οδηγήσουν σε μια καλύτερη κατανόηση του τρόπου με τον οποίο λειτουργούν τα συστήματα αυτά. Σε κάθε περίπτωση, απώτερος σκοπός της προσέγγισης μας δεν είναι άλλος από την ολόπλευρη μελέτη των Τοπικών Παραγωγικών Συστημάτων και την κατανόηση της σημασίας τους για τις σύγχρονες κοινωνίες, αλλά και η παράθεση προτάσεων για την αξιοποίηση και την βελτίωση της δυναμικής τους.

Τα **παραγωγικά συστήματα συνεχούς ροής** (flow jobs) εφαρμόζουν μια αδιάλειπτη διαδικασία δημιουργίας και διάθεσης προϊόντων. Πρόκειται για το μοντέλο εκείνο που παραδοσιακά παρουσιάζει τον μεγαλύτερο όγκο μαζικά παραγόμενου προϊόντος. Είναι, παρόλα αυτά, σημαντικό να παρατηρηθεί ότι τα προϊόντα που παράγονται από αυτό το μοντέλο εμφανίζουν έντονη τυποποίηση και ελάχιστη ή **μηδενική**

διαφοροποίηση, ώστε η ποικιλία τους είναι συχνά εμφανώς περιορισμένη. Θα μπορούσαμε μάλιστα να υπογραμμίσουμε ότι στην πλειοψηφία τους τα συστήματα αυτά αδυνατούν να παράγουν έκτακτα και εξειδικευμένα προϊόντα για συγκεκριμένους πελάτες (Ιωάννου, 2005· Πελαγίδης, 1993)

Σε κάθε περίπτωση, η λειτουργία των παραγωγικών συστημάτων συνεχούς ροής χαρακτηρίζεται από έντονη **μηχανοποίηση** των διεργασιών και υψηλό αυτοματισμό. Έτσι, είναι αυτό το μοντέλο που απαιτεί συγκριτικά με τα υπόλοιπα μεγάλο κεφάλαιο για την δημιουργία και την λειτουργία του, αφού πρέπει να βρίσκεται συνεχώς εξοπλισμένο με το πλέον σύγχρονο τεχνολογικό υλικό.

Ένα άλλο σύνηθες μοντέλο παραγωγικών συστημάτων είναι εκείνο που παρέχει προϊόντα και υπηρεσίες **κατά παραγγελία** (job shop). Τα συστήματα αυτά προσφέρουν μικρότερο όγκο παραγωγής και διαθέτουν στην αγορά τυποποιημένα ή εξειδικευμένα προϊόντα έπειτα από την παραγγελία συγκεκριμένων πελατών. Καθώς οι τελευταίοι ορίζουν λοιπόν τις προδιαγραφές του παραγόμενου προϊόντος, η επιχείρηση διαθέτει και χρησιμοποιεί λιγότερο εξειδικευμένες μηχανές. Συνέπεια του γεγονότος είναι ο **μικρότερος αυτοματισμός** και η ενίσχυση του ρόλου του ανθρώπινου δυναμικού στην διαδικασία παραγωγής (Ιωάννου, 2005· Πελαγίδης, 1993).

Τα **συστήματα κατασκευής έργων** (projects) αποτελούν ένα ιδιαίτερα διαδεδομένο μοντέλο παραγωγικού συστήματος. Τα συστήματα αυτά καταπιάνονται με την παρασκευή ειδικών προϊόντων τα απευθύνονται σε έναν συγκεκριμένο πελάτη και ανταποκρίνονται στις δικές του ιδιαίτερες ανάγκες, με συνηθέστερο πελάτη το κράτος. Η κατασκευή οδικών δικτύων, τεχνολογικού εξοπλισμού και υλικοτεχνικών υποδομών αποτελούν τα παραδοσιακότερα προϊόντα αυτών των παραγωγικών μοντέλων, που παρουσιάζουν με την σειρά τους μικρότερος βαθμός αυτοματοποίησης. Κατά κανόνα το προϊόν **παραμένει ακίνητο** και είναι η παραγωγική δύναμη που κινείται γύρω από αυτό με προεξέχουσα την σημασία των ανθρώπινων εργατικών χεριών (Ιωάννου, 2005· Πελαγίδης, 1993· Οικονόμου, 2000).

Κεφάλαιο 2. Παραγωγικά Συστήματα τοπικού χαρακτήρα

2.1. Τοπικά Παραγωγικά Συστήματα

Σε αντίθεση με τις επιχειρήσεις προϊόντων που πολύ συχνά είναι εθνικές, υπερεθνικές ή και πολυεθνικές στην διανομή των μετοχών και το εύρος της **πελατείας-στόχου** τους (target group), οι τοπικές παραγωγικές επιχειρήσεις παρέχουν κυρίως υπηρεσίες. Σε αντίθεση με τα μεγαλύτερου βεληνεκούς παραγωγικά συστήματα, οι μονάδες αυτές παρουσιάζουν **εγγύτερη, αμεσότερη επαφή** με τους πελάτες (Τομαράς, 1997). Το σύστημα είναι κατά κανόνα μικρό, με μικρότερη ένταση λειτουργίας και σαφώς μικρότερη μικρή τυποποίηση στη διαδικασία και τα προϊόντα. Η παραγωγική διαδικασία θα μπορούσε να προσδιοριστεί μάλλον ως δραστηριότητα **έντασης εργασίας**, αφού το ανθρώπινο δυναμικό, η προθυμία, η αριθμητική επάρκεια, η κατάρτισή του, καθώς και η ποιότητα της δουλειάς του παίζουν καθοριστικό ρόλο στην αποτελεσματικότητα και την αποδοτικότητα της παραγωγικής μονάδας. Ωστόσο, η αποδοτικότητα της επιχείρησης μπορεί να αξιολογηθεί δύσκολο. Το ίδιο ισχύει και για την ποιότητα των παρεχόμενων και παραγόμενων υπηρεσιών που μπορεί δύσκολα να μετρηθεί, να εκτιμηθεί, αλλά και να διασφαλιστεί (Πελαγίδη, 1993).

Στην Ελλάδα η **βιομηχανική παραγωγή προϊόντων**, όπως πραγματοποιείται από τα διάφορα κατά τόπους συστήματα –τα οποία μπορούν κατά συνέπεια να οριστούν ως τοπικά- βρίσκεται διάσπαρτη σε διάφορες περιοχές με χαρακτηριστικότερες την Καβάλα, την Θεσσαλονίκη, την Πάτρα, την Καλαμάτα και την Αττική. Οι επιχειρήσεις αυτές συγκεντρώνουν ένα τεράστιο ποσοστό της **συνολικής ακαθόριστης βιομηχανικής παραγωγής** της χώρας, γεγονός που έχει μεγάλη αξία ως πειστήριο για την τεράστια οικονομική σημασία τους. Πράγματι, φαίνεται πως τα μικρά Τοπικά Παραγωγικά Συστήματα αποτελούν την κοιλίδα τα βιομηχανικής δραστηριότητας της χώρας, επηρεάζουν την απασχόληση, μετατοπίζουν χωρικά και κλαδικά το εργατικό δυναμικό και είναι σε θέση ανατρέπουν τους δείκτες της απασχόλησης και της παραγωγής (Κομνηνός, 1990).

Τα Τοπικά Παραγωγικά Συστήματα μπορούν να διακριθούν σε επιμέρους κατηγορίες ανάλογα με την ένταση της δραστηριότητάς τους. Έτσι, χωρίζονται σε εκείνα που παρουσιάζουν **νέο-εκβιομηχάνιση** και συνιστούν συστήματα τοπικού χαρακτήρα με δυναμισμό, σε εκείνα που εμφανίζουν **αναδιαρθρωτικές τάσεις** είτε βρίσκονται σε **τέλμα** και, τέλος, εκείνα τα οποία βιώνουν αξιοσημείωτη **κρίση** και η επιβίωσή τους διακυβεύεται αισθητά (Πελαγίδης, 1993).

Είναι σημαντικό να λεχθεί ότι κατά κανόνα τα Τοπικά Συστήματα Παραγωγής ενδέχεται να είναι είτε είναι **πολυκλαδικά** με πολλές και ποικίλες ειδικεύσεις, είτε απλούστερα και να εμφανίζουν μεγαλύτερη τυποποίηση. Ωστόσο, πολλά από αυτά παρουσιάζουν μεσαία ή μεγάλη διαφοροποίηση αναφορικά με τα παραγόμενα προϊόντα τους, ώστε θα μπορούσαμε να τα περιγράψουμε ως ευέλικτα και ικανά να προσαρμοστούν στις συνεχώς ανανεωμένες ανάγκες της αγοράς. Ανάλογα με την δυναμική και την πρωτοβουλία της διοίκησής τους, τα Τοπικά Παραγωγικά Συστήματα προωθούν ή αποστρέφονται τη συμμετοχή **καινοτόμων επιστημονικών κλάδων**, ώστε ανάλογα με την επιλογή τους μπορούν να διακριθούν σε παραδοσιακά και αναπτυσσόμενα αντίστοιχα (Μάρκου, 2012).

Παρόλο που τα Τοπικά Παραγωγικά Συστήματα εκδηλώνουν σημαντική αυτονομία όσον αφορά τη διοίκηση και την δραστηριότητά τους, στην σύγχρονη εποχή είναι πιθανό –και μάλιστα σύνηθες– οι επιχειρήσεις αυτές να ανήκουν σε ευρύτερο ένα **παραγωγικό σύμπλεγμα**, του οποίου αποτελούν θυγατρικές μονάδες. Αυτό σημαίνει ότι επιβάλλεται να ακολουθούν την βιομηχανική, εμπορική και οικονομική πολιτική που επιτάσσει το ανώτατο διοικητικό όργανο και ο πυρηνικός οργανισμός της επιχείρησης, παρόλο που μετέχουν έχοντας σημαντικό μερίδιο ευθύνης στις διάφορες επιλογές και αποφάσεις. Κατά κανόνα τα συστήματα αυτά, που αποτελούν μέρος ενός μεγαλύτερου συμπλέγματος, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, βρίσκονται σε έντονη αλληλεπίδραση τα υπόλοιπα υπο-συστήματα του συμπλέγματος τα οποία μπορεί να προσφέρουν ή να λαμβάνουν μέρος των εισροών και των εκροών (Lombardi, 2003).

Σε κάθε περίπτωση, η ανάπτυξη των Τοπικών Παραγωγικών Συστημάτων εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό, όχι μόνο από την επάρκεια και την ποιότητα του ανθρωπίνου δυναμικού που τα επανδρώνει, αλλά και από το αν βρίσκονται σε ασθενείς βιομηχανικά περιφέρειες ή αν έχουν πρόσβαση σε **σύγχρονο τεχνολογικό εξοπλισμό**.

Τα εν λόγω συστήματα βρίσκονται παραδοσιακά σε στενότερη σχέση με τον τοπικό πληθυσμό, στον οποίο συνηθίζεται να προσφέρουν μόνιμη ή περιστασιακή εργασιακή απασχόληση, τονώνοντας έτσι την αγορά. Η πρόσφατη βιβλιογραφία δίνει μεγάλη έμφαση σε αυτή την εγγύτητα της σχέσης του Τοπικού Παραγωγικού Συστήματος με την τοπική κοινωνία και προτείνει την σύνδεση της δραστηριότητάς της και την ουσιαστική επικοινωνία με τυχόν **τοπικά ακαδημαϊκά ιδρύματα** και τα πλησιέστερα ερευνητικά κέντρα, ώστε να αναδειχθεί ο ρόλος και η λειτουργία τους, αλλά και να ενισχυθεί ο ρυθμός της ανάπτυξής τους (Lombardi, 2003· Κόνσολας, Παπαδασκαλόπουλος, Χριστοφάκης, 2001).

2.2. Η σημασία των Τοπικών Παραγωγικών Συστημάτων για την τοπική κοινωνία

Με βάση όσα προαναφέρθηκαν στα προηγούμενα κεφάλαια μπορούμε εύλογα να συμπεράνουμε ότι η σημασία των Τοπικών Παραγωγικών Συστημάτων αποδεικνύεται εξαιρετική τόσο όσον αφορά την τοπική, όσο και την εθνική οικονομία. Η συνεργασία των επιμέρους παραγωγικών επιχειρήσεων με την εκάστοτε **τοπική επιχειρηματική κοινότητα** είναι δυνατόν να προωθήσει την περιφερειακή ανάπτυξη και να συντελέσει στην γενική ευημερία της περιοχής.

Η σχέση των συστημάτων αυτών με την κατά τόπους εργασιακή απασχόληση έχει βαρύνουσα σημασία για τις τοπικές κοινωνίες των οποίων αποτελούν κυρίαρχο εργοδότη. Η προσφορά θέσεων εργασίας και η αξιοποίηση των ιδιαίτερων γνώσεων των κατοίκων μιας περιφερειακής περιοχής βοηθά σημαντικά στην ανάπτυξη του τόπου και στην καλύτερη κατανομή του ανθρωπίνου δυναμικού. Το γεγονός μάλιστα ότι συνήθως προϋποθέτει κάποια αποκέντρωση του εργατικού δυναμικού, που το ωθεί να προστρέξει για απασχόληση στις τοπικές μονάδες παραγωγής, συνδράμει και την **αποσυμφόρηση** των μεγάλων άστεων από την υπερπροσφορά εργατικών χεριών, αλλά και την πρόληψη των **κοινωνικών εντάσεων**, οι οποίες ενδέχεται να προκύψουν ως αποτέλεσμα της ανόδου των δεικτών ανεργίας (Barquero, 1992).

Με την ενίσχυση της τοπικής οικονομίας, η ροή χρήματος αυξάνεται και μαζί της ενισχύεται η ρευστότητα στην αγορά τοπικά, αλλά και εθνικά. Η αγοραστική-

καταναλωτική δύναμη τονώνεται και βοηθά στην άμβλυση των ταξικών διαφορών και την ομαλότερη κατανομή του πλούτου, εξασφαλίζοντας συνάμα μεγαλύτερη **πρόσβαση στις ευκαιρίες** που συνδέονται με την οικονομία σε μια μεγάλη μερίδα του τοπικού πληθυσμού. Η ανάπτυξη των ιδεών, των ειδικεύσεων και των πρωτοβουλιών της περιοχής συνεπάγονται την ταχύτερη κοινωνική, πολιτισμική και οικονομική ανάπτυξη του τόπου, τομείς που βρίσκονται σε λανθάνουσα, αλλά έντονη αλληλεπίδραση με την βιομηχανία. Η ανάπτυξη της περιφέρειας έχει μεγάλη σημασία από πολλές απόψεις, αφού είναι εκείνη που μεταξύ άλλων καθιστά μια περιοχή στρατηγική πολιτικά (Κονσόλας, 1997· Χατζημιχάλης, 1992).

Τέλος, η σύσταση, η λειτουργία και η ανάπτυξη των Τοπικών Παραγωγικών Συστημάτων μπορούν να αποτελέσουν εχέγγυο της αξιοποίησης όλων των δυνάμεων της χώρας και να συμβάλουν καθοριστικά στην καλλιέργεια ευνοϊκότερων προοπτικών.

2.3. Η δυναμική των Τοπικών Παραγωγικών Συστημάτων

Προτού προχωρήσουμε στην ανάλυση της σχέσης των Τοπικών Παραγωγικών Συστημάτων και της λειτουργίας τους με τις διάφορες μεταβλητές, είναι δόκιμο να αναφερθούμε σε ένα πολύ σημαντικό θέμα, που δεν είναι άλλο από την ιδιαίτερη δυναμική τους. Τι είναι όμως αυτή η περιβόητη «**δυναμική**» και τι ακριβώς περιγράφει; Στην πραγματικότητα η δυναμική (ή δυναμικότητα) περιγράφει το σύνολο των δυνατοτήτων μιας επιχείρησης, το πόσο καλύτερες μπορούν να γίνουν σε κάθε τομέα της δραστηριότητας τους ανάλογα με τις συνθήκες υπό τις οποίες λειτουργούν. Για παράδειγμα ένα εργοστάσιο παραγωγής τοματοχυμού παράγει 2 τόνους του σχετικού προϊόντος καθημερινά. Βάσει του αριθμού των εργαζομένων, της ποιότητας της εργασίας τους και του τεχνολογικού εξοπλισμού, το εργοστάσιο έχει την δυνατότητα να παράγει 3,5 τόνους τοματοχυμού ημερησίως αν επιδιώξει την μέγιστη αποδοτικότητά του. Με άλλα λόγια, η παραγωγική του δυναμική φθάνει τους 3,5 τόνους προϊόντος ημερησίως. Η βελτίωση των παραπάνω συντελεστών, δηλαδή του ανθρώπινου δυναμικού, της διοίκησης, της εργασιακής του ποιότητας και των υλικοτεχνικών υποδομών μπορούν να **αυξήσουν την δυναμική** του εργοστασίου, που δόθηκε ως ενδεικτικό παράδειγμα.

Τα Τοπικά Παραγωγικά Συστήματα έχουν λοιπόν ορισμένη αναπτυξιακή, παραγωγική δυναμική και δυναμική καινοτομίας, η οποία όπως επιδέχεται παρεμβάσεις με σκοπό την αύξησή της. Ο κάθε διαφορετικός τύπος δυναμικής εξαρτάται συνήθως από **διαφορετικούς παράγοντες** και χρίζει διαφορετικών βελτιωτικών επεμβάσεων (Χατζημίχαλης, 1997).

Η δυναμική των Τοπικών Παραγωγικών Συστημάτων να προσαρμόζονται και να ελίσσονται ανάλογα με τις καινούργιες συνθήκες και τις εξελισσόμενες της αγοράς είναι καίριας σημασίας, αφού χάρη σε αυτήν η επιχείρηση έχει την δυνατότητα να δημιουργεί νέες **θέσεις εργασίας** και να αναπτύσσει νέες **δραστηριότητες**. Στην Ελλάδα, η ευελιξία αυτή των Τοπικών Παραγωγικών Συστημάτων αποδεικνύεται φανερά μειωμένη (Μπεής, 2006). Η ανεπάρκεια του υλικοτεχνικού εξοπλισμού, η έλλειψη ειδικά καταρτισμένου προσωπικού, η απουσία χρηματοδοτήσεων, η χαμηλή λήψη πρωτοβουλιών, η αποχή από την καινοτομία και η χαμηλή αγοραστική δύναμη της συγκεκριμένης ιστορικής εποχής έχουν λαβώσει αξιοσημείωτα την ελληνική βιομηχανία, ιδιαίτερα σε τοπικό επίπεδο, όπου η διοίκηση ήταν ανέκαθεν πιο διστακτική. Το γεγονός αυτό αναδεικνύει, παρόλα αυτά, έναν σημαντικό προβληματισμό για το μέλλον της τοπικής βιομηχανίας στην Ελλάδα, για την διάσωση του οποίου απαιτείται ολοκληρωμένη, στοχευμένη και οργανωμένη **τοπική στρατηγική** (Ιωάννου, 2005).

Κεφάλαιο 3. Τοπικά Παραγωγικά Συστήματα σ' έναν διαρκώς μεταβαλλόμενο κόσμο

3.1. Η έννοια των εσωτερικών μεταβολών

Όπως πρόκειται να διαπιστωθεί στα παρακάτω κεφάλαια, ως βιομηχανικές μονάδες τα Τοπικά Παραγωγικά Συστήματα επηρεάζονται αισθητά από τις μεταβολές που λαμβάνουν χώρα στο περιβάλλον τους σε οικολογικό, κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό επίπεδο. Σε αυτή την περίπτωση, οι διοικήσεις τους είτε καταβάλουν σθεναρές προσπάθειες για την προσαρμογή της παραγωγικής διαδικασίας, του προϊόντος και των συντελεστών στις νέες συνθήκες, είτε επιτρέπουν την διαιώνιση του **καθιερωμένου παραγωγικού προφίλ** της επιχείρησης οδηγώντας την σταδιακά στην παρακμή.

Τι συμβαίνει όμως όταν οι μεταβολές πραγματοποιούνται εκ των έσω; Πράγματι η έννοια της μεταβλητότητας είναι μεγάλης σημασίας στην παραγωγή, αφού η πρώτη καιρία μεταβολή που συμβαίνει, είναι η μεταβολή του πόρου σε προϊόν, η μεταβολή των εισροών σε εκροές, όπου τα τελικά αγαθά παίρνουν την εμπορική τους μορφή και λαμβάνουν **προστιθέμενη αξία** (Κοινοτική Πρωτοβουλία Equal, 2001).

Μέσα στο παραγωγικό σύστημα, ωστόσο, συμβαίνουν πολλών ειδών αλλαγές. Παραδείγματος χάριν αναφέρθηκε προηγουμένως η μεταβολή των πόρων σε ένα τελικό προϊόν, εκείνο που θα διατεθεί στην αγορά ως εμπορικό αγαθό και θα αποτελέσει την βασική πηγή χρηματικών εσόδων της παραγωγικής μονάδας. Πρόκειται για εκείνο που η βιβλιογραφία ονομάζει «**φυσική μεταβολή**» και δεν είναι άλλο από την τροποποίηση των πρώτων υλών προκειμένου να παραχθεί το τελικό προϊόν. Μιαν άλλη μεταβολή εσωτερικής φύσεως που είναι άξιο να επισημανθεί είναι η **τοπική μεταβολή**, η μεταφορά δηλαδή των προϊόντων σε διαφορετικούς τομείς της παραγωγικής μονάδας, έπειτα στην ευρεία αγορά, αλλά και σε διαφορετικό χώρο αποθήκευσης (Πελαγίδης, 1993). Η **συναλλαγή** είναι ακόμη μια μορφή μεταβολής που αναφέρεται στις οικονομικές συνδιαλλαγές που πραγματοποιούνται στο Τοπικό Παραγωγικό Σύστημα. Η επιχείρηση προσφέρει χρήματα στους προμηθευτές της προκειμένου να λάβει τις πρώτες ύλες της, έπειτα προσφέρει χρήματα στους

εργαζόμενους της για να εισπράξει την εργασία τους, συναλλάσσεται με εμπορικούς αντιπροσώπους, μεταφορείς και αλλότριες επιχειρήσεις όπου λαμβάνει χρήματα σε αντάλλαγμα για την διάθεση του προϊόντος. Σε περίπτωση που η επιχείρηση παράγει υπηρεσίες και όχι προϊόντα ενδέχεται να παρουσιάζεται ακόμη **μεταβολή φυσιολογίας**. Πρόκειται για τις αλλαγές τις οποίες προκαλούν οι υπηρεσίες υγείας και αισθητικής στον αγοραστή-δέκτη (Πελαγίδης, 1993).

Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι η έννοια της μεταβλητότητας κατέχει καίρια θέση στον τομέα της παραγωγής και σε κάθε επίπεδο της παραγωγικής διαδικασίας. Άλλωστε αυτός είναι και ο ίδιος ο ρόλος της βιομηχανίας, να μεταβάλλει μη επεξεργασμένα ή τροποποιημένα υλικά σε νέα εύχρηστα εμπορικά αγαθά, είτε ακόμη να μεταβάλλει ιδέες σε **καινοτόμες υπηρεσίες**.

3.2. Τοπικά Παραγωγικά Συστήματα και κοινωνικές μεταβολές

Έχει παρατηρηθεί ότι οι παραγωγικές δυνάμεις μιας χώρας βρίσκονται σε διαρκή αλληλεπίδραση με την κοινωνία στην οποία αναπτύσσονται, αλλά και με τον καταναλωτικό πληθυσμό στον οποίο απευθύνονται. Σε όλη την διάρκεια της ιστορίας η βιομηχανία και ιδιαίτερα τα Τοπικά Παραγωγικά Συστήματα έχουν συνδεθεί άρρηκτα με **κοινωνικά κινήματα**, επαναστάσεις, δημοκρατικές κατακτήσεις, αλλά και φτώχεια, εκμετάλλευση και έκπτωση των εργασιακών δικαιωμάτων (Χατζημιχάλης, 1992).

Είναι σημαντικό να λεχθεί ότι τα Τοπικά Παραγωγικά Συστήματα σχετίζονται με πολύ στενούς δεσμούς με την τοπική κοινωνία στην οποία αναπτύσσονται. Κατά κανόνα απευθύνονται στις δικές της ανάγκες, απασχολούν δικούς της εργαζομένους και αξιοποιούν τα δικά της ιδιαίτερα **πλεονεκτήματα** ως προς την τοποθεσία, την δυναμική και τις πρώτες ύλες. Έτσι, το γεγονός ότι τόσο οι ευρύτερες, όσο και οι πιο τοπικές κοινωνικές μεταβολές επηρεάζουν καθοριστικά την λειτουργία των εν λόγω παραγωγικών επιχειρήσεων δεν είναι διόλου αξιολογικό (Barquero, 1992). Τι είναι εκείνο, όμως, που θα μπορούσε κανείς να χαρακτηρίσει ως κοινωνική μεταβολή και με ποιον τρόπο θα μπορούσε εκείνη να επηρεάσει την τοπική παραγωγικότητα και κατ' επέκταση τα Τοπικά Παραγωγικά Συστήματα;

Η απάντηση στο ερώτημα αποδεικνύεται δύσκολη όταν επιχειρεί κανείς να κατονομάσει τα είδη των κοινωνικών μεταβολών, οι οποίες χαρακτηρίζονται από μεγάλο εύρος και χαρακτηριστική ποικιλία. Ωστόσο, ανάλογα με την ένταση τους οι κοινωνικές μεταβολές, είτε είναι βραχυπρόθεσμες, είτε είναι μακροπρόθεσμες, επηρεάζουν την τοπική παραγωγή λιγότερο ή περισσότερο (Ραγκούσης, Ράμφος, 2008). Οι δημογραφικές μεταβολές, για παράδειγμα, μπορούν να θέσουν σε κίνδυνο ακόμη και την επιβίωση ενός Τοπικού Παραγωγικού Συστήματος. Ως **δημογραφικές μεταβολές** αναφέρονται οι αλλαγές που συμβαίνουν σε έναν συγκεκριμένο πληθυσμό και τροποποιούν ριζικά ή περιπτωσιακά τα χαρακτηριστικά του, τέτοιες είναι οι αυξομειώσεις του αριθμού ενός πληθυσμού, οι αλλαγές των τάσεων του αναφορικά με την εκπαίδευση, την επικοινωνία, την αλληλεπίδραση και τις καταναλωτικές συνήθειες, οι εξελίξεις που αφορούν τους κοινωνικούς ρόλους συγκεκριμένων ομάδων, όπως είναι οι γυναίκες, οι ρυθμοί της γεννητικότητας κ.α. (Κομνηνός, 1990).

Οι μεταβολές αυτές έχουν σαφείς συνέπειες στην σύσταση και την λειτουργία των Τοπικών Παραγωγικών Συστημάτων, που πρέπει να προσαρμοστούν στα νέα δεδομένα. Οι νέοι **όροι απασχόλησης** των γυναικών, που έχουν πια κατακτήσει ίσα δικαιώματα στην εργασία πρέπει να ληφθούν σοβαρά υπόψη επηρεάζοντας έτσι την λειτουργία της επιχείρησης, η οποία άλλοτε μπορούσε να απασχολεί για 10 ή 12 συνεχόμενες ώρες εργάτριες αποδίδοντας τους μισθό μακράν κατώτερο των ανδρών υπαλλήλων. Το ωράριο, η κατανομή των ωρών απασχόλησης, η αμοιβή της υπερωριακής εργασίας είναι εκείνα τα στοιχεία που έχουν επηρεαστεί περισσότερο από τις μεταβολές αυτές (Παζαρζή, 2004).

Η **μείωση του πληθυσμού** της ευρύτερης περιοχής στην οποία αναπτύσσεται η παραγωγική δραστηριότητα σημαίνει την μείωση των διαθέσιμων εργατικών χεριών, αλλά και την μείωση του καταναλωτικού κοινού. Έτσι, η υπογεννητικότητα μιας περιοχής, που μπορεί να οφείλεται σε παθολογικούς ή κοινωνικούς παράγοντες, καθώς και οι μετακινήσεις πληθυσμών, οι οποίες ενδέχεται να αποτελούν συνέπεια περιβαλλοντικών αλλαγών, επηρεάζουν καθοριστικά την λειτουργία και τις αποδοχές των Τοπικών Παραγωγικών Συστημάτων (Ευρωπαϊκός Οργανισμός Περιβάλλοντος, 2011).

Γενικότερα, οι ιστορικές εξελίξεις, που περιλαμβάνουν με την σειρά τους θλιβερούς πολέμους, πρωτότυπα κοινωνικά κινήματα και απρόσμενες επαναστάσεις μπορούν να

μεταβάλλουν ριζικά το τοπίο της παραγωγής. Οι εργαζόμενοι είναι πιθανόν να απαιτήσουν διαφορετικές συνθήκες απασχόλησης, ενώ η έλλειψη ρευστότητας, οι κρίσιμες περιστάσεις, η **αγοραστική επιφυλακτικότητα** ενδέχεται να επηρεάσουν την διοχέτευση των παραγόμενων προϊόντων στην αγορά, ή ακόμη και να εξαλείψουν την ζήτησή τους. Παραδείγματος χάριν, η **μηχανοποίηση** της σύγχρονης ζωής σε συνάρτηση με την ριζική αναθεώρηση της θέσης της γυναίκας επηρέασαν κατά τον 20^ο αιώνα καθοριστικά την παραγωγή. Η γυναίκα είχε πια προσχωρήσει σε όλους σχεδόν τους τομείς της εργασίας και διεκδικούσε ισότιμη κοινωνική αντιμετώπιση. Η αποκλειστικότητα στον ρόλο της αφοσιωμένης νοικοκυράς, που ξόδευε όλον τον χρόνο της στις οικιακές ασχολίες είχε πια παραγκωνιστεί και σύγχρονη γυναίκα αναζήτησε νέους τρόπους για να εξασκεί τα οικιακά της καθήκοντα δίχως να παρεμποδίζεται στην συμμετοχή της σε όλες τις πτυχές της δημόσιας ζωής. Έτσι, τον 20^ο αιώνα, λόγω χάριν, η αγορά ραπτομηχανών και βελόνων πλεξίματος μειώθηκε αξιοσημείωτα, ενώ οι βιοτεχνίες ενδυμάτων άρχισαν να αυξάνονται αισθητά, αφού οι γυναίκες αγόραζαν τώρα έτοιμο τον ρουχισμό της οικογένειας και δεν τον παρήγαγαν οι ίδιες (Μουρίκη κ.α., 2012). Για τις τοπικές παραγωγικές επιχειρήσεις, που στερούνται μεγάλης ευελιξίας, τέτοιες **ραγδαίες κοινωνικές μεταβολές** μπορούν να αποβούν μοιραίες. Οι επιχειρήσεις αυτές βρίσκονται, στις περιπτώσεις αυτές, αντιμέτωπες με τρεις πιθανές επιλογές: να μεταφέρουν την τοποθεσία των εγκαταστάσεών τους σε περιοχή που ενδείκνυται περισσότερο για την καταναλωτική απορρόφηση των προϊόντων τους, να τροποποιήσουν τα προϊόντα, τα χαρακτηριστικά και την διαφημιστική στρατηγική τους, είτε να παύσουν την λειτουργία τους. Με άλλα λόγια, τα Τοπικά Παραγωγικά Συστήματα μπορούν σε περιπτώσεις όπως η παραπάνω είτε να προσαρμοστούν είτε να κλείσουν (Μπακιρτζής, 1998).

Όμως οι κοινωνικές μεταβολές δεν περιορίζονται στα αγαθά που προτιμώνται περισσότερο για κατανάλωση. Μεταβολές στην τεχνολογία, που έχουν διάχυτες συνέπειες στην κοινωνία, όπως είναι η **παγκοσμιοποίηση**, η βιομηχανική επανάσταση, η μόδα, ο τρόπος επικοινωνίας, επιδρούν στην βιομηχανική παραγωγή, αλλάζουν τον τρόπο λειτουργία της, αλλάζουν τα προτιμώμενα προϊόντα, φέρνουν στο προσκήνιο νέες ιδέες και καταργούν παλαιότερες. Πολύ περισσότερο, αλλαγές όπως η έλευση της δημοκρατίας, η εθνική ανάπτυξη, η πρόοδος στην παιδεία, την οικονομία, την **τεχνολογία**, η οικονομική ύφεση, η φτώχεια, η ανεργία και η χαμηλή αγοραστική δύναμη αποτελούν αιτιώδεις παράγοντες για την λειτουργία και την

επιβίωση μιας τοπικής επιχείρησης. Η προσαρμοστικότητα της τελευταίας, αλλά και η ετοιμότητα των πολιτικών στρατηγικών είναι τα στοιχεία εκείνα που μπορούν να διασώσουν το Τοπικό Παραγωγικό Σύστημα (Οικονομάκης, 2000).

Βεβαίως η πεποίθηση ότι τα Τοπικά Παραγωγικά Συστήματα βρίσκονται ως έρμια των κοινωνικών μεταβολών και δέχονται αποκλειστικά τις επιδράσεις και τις συνέπειές τους θα απέβαινε μονομερής και αναληθής. Σε πολλές περιπτώσεις κατά το μήκος της ιστορίας, οι κατά τόπους παραγωγικές δραστηριότητες έχουν συμβάλλει στην γέννηση καινοτόμων ιδεών και προοδευτικών αντιλήψεων. Στο 19^ο αιώνα, για παράδειγμα, η Θεσσαλονίκη, χάρη στην έντονη παραγωγική της δραστηριότητα αποτέλεσε πυρήνα έκφρασης μιας νέας **εργατικής ιδεολογίας** που προβληματίστηκε σχετικά με την ταξική κατανομή της κοινωνίας και τα εργασιακά δικαιώματα λειτουργώντας έτσι ως διάυλος της νεόφερτης σοσιαλιστικής ιδεολογίας (Καραμήτρος, 2006).

3.3. Τοπικά Παραγωγικά Συστήματα και οικονομικές-πολιτικές μεταβολές

Τις τελευταίες δεκαετίες η Ευρώπη βιώνει πρωτοφανείς διαφοροποιήσεις όσον αφορά στα οικονομικά της χαρακτηριστικά, αλλά και το περιεχόμενο των πολιτικών καθεστώτων της. Η μεγάλη **χρηματοπιστωτική κρίση** του 2008 είχε ως συνέπεια μια ύφεση που υπήρξε διάχυτη στην αγορά. Η έλλειψη ρευστότητας, η ανασφάλεια και η έκτακτη φορολόγηση έχουν οδηγήσει σε δυσάρεστες συνέπειες για την παραγωγικότητα σε υπερεθνικό, εθνικό και τοπικό επίπεδο. Οι παραγωγικές μονάδες βρέθηκαν στην πλειοψηφία τους αντιμέτωπες με τεράστια χρέη σε δάνεια που είχαν λάβει για να επενδύσουν σε καινοτόμες ιδέες και **αναπτυξιακές στρατηγικές** (Μαμουνέας, 2012). Ωστόσο, ο καταναλωτικός πληθυσμός δεν είχε τώρα την ευχέρεια να καταναλώσει τον όγκο των αγαθών στα οποία είχαν επενδύσει μερικές εκατοντάδες επιχειρήσεων. Οι μισθοί των εργαζομένων μειώθηκαν και επιβλήθηκε πρόσθετη φορολογία προκειμένου τα διάφορα ευρωπαϊκά κράτη να θεραπεύσουν κατά το δυνατόν την έλλειψη ρευστότητας. Οι εργαζόμενοι των παραγωγικών μονάδων με την σειρά τους υπέστησαν νέες μειώσεις προκειμένου οι επιχειρήσεις να

ανταπεξέλθουν στην ζημία που προκάλεσε η μείωση της αγοραστικής δύναμης και κατ' επέκταση η μείωση των πωλήσεων (Νικολόπουλος, 2013).

Σε πολλές περιπτώσεις οι μεγάλες παραγωγικές μονάδες αναγκάστηκαν να πάρουν δραστικά μέτρα για να μειώσουν το κόστος παραγωγής και να βγουν όσο το δυνατόν περισσότερο αλώβητες από την ισχυρή οικονομική κρίση που πλήττει το διεθνές οικονομικό σκηνικό. Η μείωση του αριθμού των απασχολούμενων εργατικών χεριών, οι σημαντικές περικοπές των μισθών και των επιδομάτων, η αύξηση του ωραρίου, η κατάργηση ορισμένων παραδεδομένων εργασιακών δικαιωμάτων και η συγχώνευση τμημάτων και μονάδων παραγωγής μετέβαλε ριζικά το τοπίο της παραγωγικής δραστηριότητας. Επιπλέον, η δυσοίωνα κατάσταση έχει φέρει σε αμηχανία τα μικρότερα παραγωγικά συστήματα τοπικού χαρακτήρα τα οποία κατά κανόνα στερούνται την δυνατότητα λήψης τέτοιων δυσάρεστων αλλά αναγκαίων μέτρων (Νικολόπουλος, 2013). Η **περικοπή προσωπικού** ενδέχεται να σημαίνει την υπολειτουργία της παραγωγικής διαδικασίας, αλλά και η ύφεση της αγοραστικής δύναμης, το περιορισμένο εύρος εξαγωγικής δραστηριότητας και η ελλιπής ρευστότητα έχουν οδηγήσει τις παραγωγικές επιχειρήσεις άλλοτε σε λουκέτο κι άλλοτε σε πλήρη αναθεώρηση πολιτικής (Wehinger, 2010).

Βεβαίως δεν είναι λίγες οι επιχειρήσεις οι οποίες έχουν επιτύχει την επιβίωση και μάλιστα την ανάπτυξή τους εν μέσω μιας δύσβατης οικονομικής περιόδου χάρη στην υιοθέτηση εναλλακτικής οικονομικής και επιχειρηματικής πολιτικής (Χριστοφάκης, 2001). Πολλές από αυτές τις επιχειρήσεις συνιστούν Τοπικά Παραγωγικά Συστήματα, τα οποία είτε δημιουργήθηκαν πρόσφατα, είτε αναδείχθηκαν μέσα από τις καινοτόμες πρωτοβουλίες που έλαβαν αποδεικνύοντας ότι οι παραγωγικές μονάδες τοπικού χαρακτήρα δεν στερούνται ευκαιριών, ευελιξίας και **ευρηματικότητας**. Οι επιχειρήσεις αυτές αξιοποίησαν τις δυνάμεις τους για να βελτιώσουν τα προϊόντα τους, να ενισχύσουν την εξαγωγική τους δραστηριότητα και να εφαρμόσουν οικονομικότερους και εξίσου αποτελεσματικούς τρόπους διαφήμισης. Τα Τοπικά Παραγωγικά Συστήματα που διακρίθηκαν επέλεξαν να αρχίσουν τις περικοπές από άλλους τομείς πέραν του ανθρωπίνου δυναμικού (Χόνδρου, 2011).

Η μεσσηνιακή επιχείρηση «Παπαδημητρίου», για παράδειγμα, παρά την οικονομική κρίση βιώνει μεγάλη άνθηση λόγω της ευελιξίας της. Πρόκειται για ένα Τοπικό Παραγωγικό Σύστημα που παράγει προϊόντα όπως ξίδι, μηλίτη, μουστάρδα και

καρυκευμένο ελαιόλαδο (Τσακίρη, 2012). Μολονότι η τοπική αγορά στράφηκε, λόγω της οικονομικής ύφεσης και των συνεπειών της, ξανά στις οικογενειακές καλλιέργειες ελιάς και αμπελιών, η επιχείρηση βρήκε στην κρίση το κατάλληλο έδαφος για να δημιουργήσει και να διαθέσει στην αγορά πρωτότυπες συνταγές βασισμένες σε τοπικά προϊόντα και να τις εξαγάγει στο εξωτερικό. Για να ανταπεξέλθει στους νέους οικονομικούς όρους η μικρή βιομηχανία «**Παπαδημητρίου**», που εδρεύει στην Θουρία Μεσσηνίας, ενίσχυσε την ποικιλία των παραγόμενων προϊόντων της προκειμένου να απευθυνθεί σε ένα ευρύτερο κοινό με διαφορετικές γαστρονομικές επιλογές (Κραμέρη, 2012). Επιπλέον, προκειμένου να εξασφαλίσει χρήματα που διοχετεύονταν στην διαφήμιση των προϊόντων, η διοίκηση της επιχείρησης επέλεξε να χρησιμοποιήσει το διαδίκτυο ως μέσο προβολής και συνάμα να συμμετάσχει σε διεθνείς εκθέσεις προϊόντων ώστε να γνωστοποιήσει την διάθεση των προϊόντων στην παγκόσμια αγορά (Παπαδάκης, 2012). Ενδεικτικά η παραγωγική επιχείρηση δηλώνει σήμερα ότι αντλεί το 70% των κερδών της από την **εξαγωγή των αγαθών**, ωστόσο, η σημασία της δραστηριότητας της παραμένει σημαντική για την τοπική οικονομία (Σαρδέλη, 2011).

Πράγματι, όπως έχει ήδη αναφερθεί η ακμή των Τοπικών Παραγωγικών Συστημάτων συνδέεται στενά με την ευημερία της περιοχής στην οποία εκείνα εδρεύουν, αφού προσφέρουν θέσεις απασχόλησης στην τοπική κοινωνία, αλλά και προμηθεύονται μέρος των πρώτων υλών τους από αυτήν ενισχύοντας έτσι την ρευστότητα της περιοχής.

Είναι, λοιπόν, προφανές ότι οι οικονομικές μεταβολές μπορούν να επηρεάσουν σημαντικά την **τοπική παραγωγικότητα**, ωστόσο χρειάζεται να καταδειχθεί ότι οι μεταβολές αυτές μπορούν να εκφραστούν με πολλούς τρόπους και να επηρεάσουν αναλόγως την τοπική αγορά. Παραδείγματος χάριν, η μετάπτωση από την οικονομική σταθερότητα, στην ανισορροπία, οι διαφοροποιήσεις στην αξία του νομισματικού συναλλάγματος, οι ταλαντεύσεις ανάμεσα στο μονοπώλιο και την ανταγωνιστικότητα αποτελούν μεταβλητές που επιδρούν στην λειτουργία και την ανάπτυξη των Τοπικών Παραγωγικών Συστημάτων (Κομηνός, 2009). Από την άλλη πλευρά, μπορεί να ειπωθεί ότι οι οικονομικές μεταβολές οφείλονται ως επί το πλείστον στις αντίστοιχες **πολιτικές κατευθύνσεις** που υιοθετεί ένα κράτος ή μια περιφέρεια.

Πράγματι, η οικονομική και η **εργασιακή πολιτική** ενός κράτους είναι εκείνες που συνεπάγονται συνήθως τις κοινωνικές και τις οικονομικές μεταβολές. Η τροποποίηση του κώδικα που αναφέρεται στις εργασιακές σχέσεις, οι αλλαγές στα εργασιακά δικαιώματα, ο επαναπροσδιορισμός των βασικών μισθολογικών αποδοχών, η δυνατότητα επιχορηγήσεων και επιδοτήσεων των νέων Τοπικών Παραγωγικών Συστημάτων μπορούν να οδηγήσουν σε κοινωνική υποταγή ή επανάσταση, σε ανάπτυξη ή παρακμή, σε πρόοδο ή αναχρονισμό (Μουρτσιάδης, 2012).

3.3. Ευέλικτα Τοπικά Παραγωγικά Συστήματα

Ήδη σε προηγούμενα κεφάλαια αναφερθήκαμε στην ευελιξία των Τοπικών Παραγωγικών Συστημάτων, η οποία σε πολλές περιπτώσεις ενδέχεται να αποτελέσει **εχέγγυο** της επιβίωσής τους. Πρόκειται ουσιαστικά για την δυνατότητά τους να προσαρμόσουν τα χαρακτηριστικά των παραγόμενων προϊόντων ή υπηρεσιών τους ανάλογα με τις συνθήκες που επικρατούν στην αγορά και τις ιδιαίζουσες ιστορικές περιστάσεις. Πιο αναλυτικά, τα ευέλικτα παραγωγικά συστήματα αντιμετωπίζουν με **προσαρμοστικότητα** την διαφοροποίηση των αναγκών της καταναλωτικής αγοράς, αλλά και τις διάφορες κοινωνικές και οικονομικές μεταβολές τις οποίες ανιχνεύουν. Πολύ περισσότερο, τα χαρακτηριστικά της τοπικής κοινωνίας είναι εκείνα τα οποία μπορούν να αξιοποιηθούν προκειμένου η επιχείρηση να τροποποιήσει ελαφρώς το προϊόν ή την λειτουργία της ώστε να αναπτύξει την δραστηριότητα και να ενισχύσει την αποδοτικότητά της. Τα κοντινά ακαδημαϊκά ιδρύματα, οι δυνατότητες της περιοχής που σχετίζονται με την παραγωγή πρώτων υλών, η γεωγραφική θέση, ο πληθυσμός μπορούν να ληφθούν υπόψη ώστε να επανακαθορίζεται η παραγωγική δραστηριότητα (Λιοδάκης, 2007).

Πράγματι, στο σχετικό επιστημονικό άρθρο του ο Πελαγίδης (1993) υπογραμμίζει ότι η ευελιξία στην περιφερειακή παραγωγικότητα μπορεί να αποτελέσει ακόμη και το κλειδί της εξόδου από την οικονομική κρίση. Ο ίδιος μάλιστα επισημαίνει ότι οι απόψεις της σύγχρονης **επιστημονικής βιβλιογραφίας** συγκλίνουν στην πεποίθηση ότι η ευελιξία πρέπει να εφαρμοστεί σε κάθε τομέα της βιομηχανικής δραστηριότητας ανεξαρτήτως βεληνεκούς. Ο **Φορντισμός**, για παράδειγμα, πρότεινε την ευελιξία των εργασιακών σχέσεων και την παράλληλη σταθερότητα της ποιότητας του τελικού

προϊόντος. Ο **Μεταφορντισμός**, από την άλλη, έκανε για ευελιξία στα χαρακτηριστικά του παραγόμενου προϊόντος τα οποία θα πρέπει να τροποποιούνται ελαφρώς ανάλογα με την καταναλωτική ομάδα στην οποία απευθύνονται (Λυμπεράκη, 1990). Το θεωρητικό μοντέλο της **ευέλικτης συσσώρευσης** αναφέρθηκε στην ευελιξία των Τοπικών Παραγωγικών Συστημάτων όσον αφορά στην παραγωγική διαδικασία, την οργάνωση, την διοίκηση, αλλά και την γεωγραφική διαίρεση της μονάδας σε κατά τόπους τομείς (Λυμπεράκη, 1990· Πελαγίδης, 1993).

Ο Πελαγίδης (1993) επεκτείνει την μελέτη του αναγνωρίζοντας επτά πεδία στα οποία μπορεί να εφαρμοστεί ένας ευέλικτος προγραμματισμός στα Τοπικά Παραγωγικά Συστήματα:

- **Προϊόντα**

Το Τοπικό Παραγωγικό Σύστημα μπορεί να τροποποιεί τα προϊόντα του ανάλογα με τις ανάγκες της αγοράς, αλλά και τον ανταγωνισμό που προκύπτει. Τα τυποποιημένα προϊόντα θα πρέπει να αντικατασταθούν από πιο ευμετάβλητες εκδόσεις, οι οποίες μπορούν να προσαρμοστούν στις επιταγές της εποχής και να απευθυνθούν σε μια ευρύτερη καταναλωτική κλίμακα. Θα πρέπει με άλλα λόγια η επιχείρηση να υιοθετεί «μια ευέλικτη συμπεριφορά μέσα στο διαρκώς μεταβαλλόμενο περιβάλλον».

- **Αντικειμενικός στόχος**

Ο αντικειμενικός στόχος των Τοπικών Παραγωγικών Συστημάτων οφείλει σήμερα να απαλλάσσεται από την παλαιότερη νοοτροπία που εφάρμοζε μια πολιτική οικονομίας κλίμακας βάσει της οποίας η επιχείρηση έθετε ως κεντρικό στόχο την μείωση του κόστους παραγωγής και την αύξηση του κέρδους της. Οι σύγχρονες επιχειρήσεις θα πρέπει να υιοθετούν μια πολιτική οικονομίας στόχων, όπου στο επίκεντρο της δραστηριότητας θα τίθενται ευέλικτοι στόχοι, οι οποίοι επιδέχονται διαφοροποιήσεις και εκσυγχρονισμό.

- **Σχεδιασμός, διαδικασία και διανομή**

Οι τοπικές παραγωγικές επιχειρήσεις θα πρέπει να αντιμετωπίζουν με ευελιξία τις διαδικασίες του σχεδιασμού, της παραγωγής και της διανομής των προϊόντων για

τις οποίες μπορούν να χρησιμοποιούν τώρα μια ποικιλία τεχνολογικών μέσων και εργαλείων.

- **Εργασιακές σχέσεις**

Οι επιχειρήσεις δεν θα πρέπει να αντιμετωπίζουν με μονομέρεια το ζήτημα της απασχόλησης, αλλά ακόμη και στον τομέα αυτόν απαιτείται τώρα ευέλικτη συμπεριφορά. Τα ευέλικτα μοντέλα παραγωγικών επιχειρήσεων υποστηρίζουν την διαίρεση του ανθρωπίνου δυναμικού σε δυο διακριτές κατηγορίες: το μόνιμο και πλήρως απασχολούμενο προσωπικό και το εποχιακά μερικώς απασχολούμενο δυναμικό. Η διαίρεση αυτή συνεπάγεται βεβαίως επάρκεια προσωπικού και συνάμα εξοικονόμηση χρημάτων για την επιχείρηση.

- **Γεωγραφική διάρθρωση**

Τα Τοπικά Παραγωγικά Συστήματα είναι δόκιμο να διαθέτουν τμήματα τα οποία, παρόλο που είναι διακριτά και τοποθετημένα σε διαφορετικές εγκαταστάσεις ή περιοχές, είναι δόκιμο να έχουν μια σχετική εγγύτητα.

- **Υπηρεσίες παραγωγής και τηλεπικοινωνίας**

Οι παραγωγικές επιχειρήσεις τοπικού χαρακτήρα αλληλεπιδρούν αρκετά με τους διαφημιστικούς φορείς και τους συμβούλους επιχειρήσεων της ευρύτερης περιοχής. Ωστόσο θα πρέπει να υπάρχει ευελιξία όσον αφορά τους επιλεγόμενους τρόπους παραγωγής και τηλεπικοινωνίας, πράγμα που μπορεί να συνδράμει την βιομηχανική μονάδα ώστε να εφαρμόζει επικαιροποιημένη πολιτική στην διαφήμιση, την επικοινωνία, την παραγωγή και την διάδραση.

- **Κουλτούρα**

Ο σύγχρονος καταναλωτισμός χαρακτηρίζεται μεταξύ άλλων από μιμητισμό, υπερβολή, αποσύνθεση, μεταβλητότητα και εφήμερη διάρκεια. Για να απευθυνθεί αποτελεσματικά στο ευρύ καταναλωτικό κοινό, το Τοπικό Παραγωγικό Σύστημα θα πρέπει να είναι σε θέση να ανιχνεύει και να λαμβάνει υπόψη αυτή την διαρκώς μεταβαλλόμενη κουλτούρα της αγοράς και να ελίσσεται ώστε να ανταποκρίνεται στις συνεχώς ανανεωμένες τάσεις της κοινωνίας και της αγοράς.

Παρόλα αυτά είναι δόκιμο να λεχθεί ότι η ευελιξία δεν αποτελεί ένα βιομηχανικό χαρακτηριστικό με αποκλειστικά θετικές συνέπειες. Η υποταγή των παραγωγικών διαδικασιών σε **βραχύχρονες νοοτροπίες**, η αστάθεια των λειτουργικών χαρακτηριστικών και η διαρκής αναθεώρηση των στόχων τους ενισχύουν παρά καταλύουν την αστάθεια της **μακροοικονομίας**. Επιπλέον, όταν η ευελιξία φθάνει να αγγίζει ζητήματα απασχόλησης τότε γεννιούνται νέοι προβληματισμοί σχετικά με το κοινωνικό πρόσωπο της βιομηχανικής δραστηριότητας, η οποία συχνά παραγκωνίζει κάθε ανθρωπισμό και διαιρεί τους εργαζομένους σε **δυο τάξεις**, μια άρτια ειδικευμένη ομάδα που λαμβάνει τις τυπικές μισθολογικές απολαβές και μια ανειδίκευτη ομάδα, τα δικαιώματα της οποίας θίγονται κατά συρροή και η οποία πολλές φορές απασχολείται παράτυπα υπό ένα καθεστώς που παραπέμπει σε αναχρονιστικές εργασιακές σχέσεις και ανθρώπινη εκμετάλλευση (Αθανασά, 2008· Δημητριάδης, Μιχιώτης, 2007· Λιοδάκης, 2007).

Κεφάλαιο 4. Η έρευνα

4.1 Μεθοδολογία έρευνας

Σκοπός της έρευνας ήταν να διερευνηθεί η δυναμική των Τοπικών Παραγωγικών Συστημάτων μέσα στο πλήθος των μεταβολών που συμβαίνουν σε κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό επίπεδο. Ο προσανατολισμός δηλαδή της έρευνας είναι στο κατά πόσο οι μονάδες αυτές μπορούν να ελίσσονται και να διαφοροποιούν τα προϊόντα και τις μεθόδους τους ώστε να έχουν πάντα επικαιροποιημένη παραγωγή.

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε με τη βοήθεια δομημένου ερωτηματολογίου το οποίο περιλαμβάνει 13 κλειστές και 1 ανοικτή ερώτηση (βλ. Παράρτημα). Συγκεκριμένα, οι τρεις πρώτες ερωτήσεις αφορούν γενικές πληροφορίες για την εταιρία, σχετικά με τον κλάδο που δραστηριοποιείται, το προϊόν που παράγει και τα άτομα που απασχολεί. Στη συνέχεια, τέσσερις ερωτήσεις αφορούν την πραγματοποίηση επενδύσεων στην επιχείρηση, μια ερώτηση αφορά την υποστήριξη που λαμβάνουν οι τοπικοί επιχειρηματίες από την Τοπική Αυτοδιοίκηση και τέλος, έξι ερωτήσεις αφορούν τα προβλήματα και τρόπους αντιμετώπισης που αντιμετωπίζουν οι τοπικοί επιχειρηματίες στον Ασπρόπυργο.

Το ερωτηματολόγιο διανεμήθηκε και συμπληρώθηκε από διευθυντές και υπευθύνους μικρών παραγωγικών επιχειρήσεων της περιοχής του Ασπρόπυργου. Η διάρκεια της έρευνας ήταν από τέλη Σεπτεμβρίου έως αρχές Νοεμβρίου 2013. Η ανάλυση των αποτελεσμάτων έγινε με τη χρήση του Microsoft Excel 2007, από όπου προέκυψαν και τα ακόλουθα διαγράμματα.

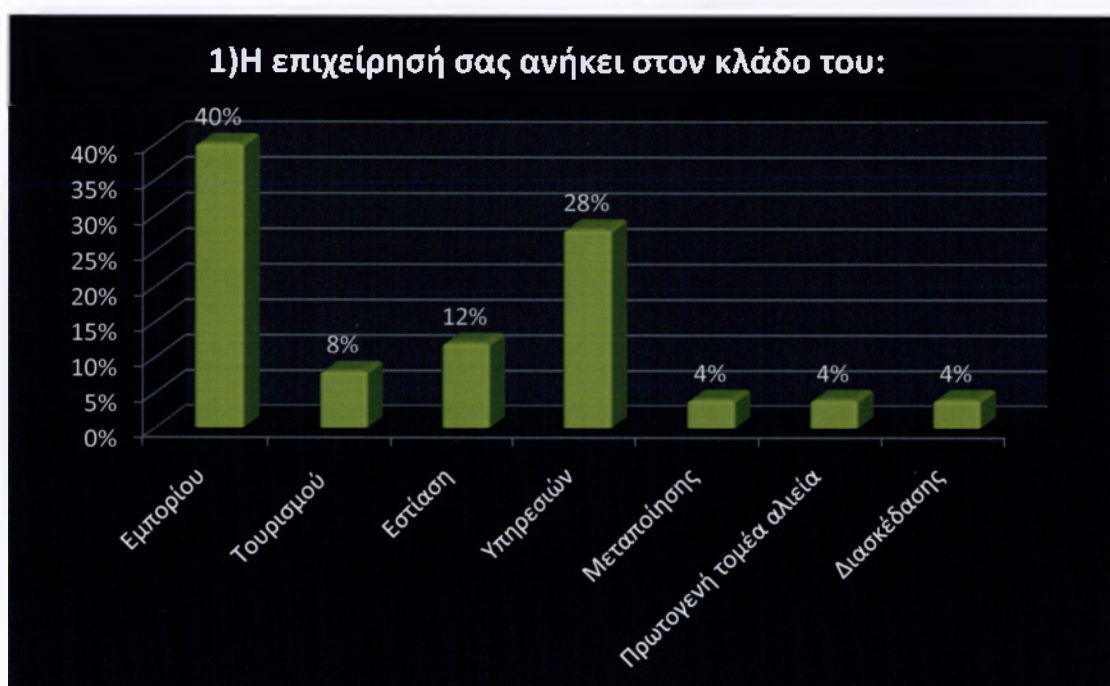
4.2 Αποτελέσματα έρευνας

Παρακάτω παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της έρευνας με την μορφή πινάκων και διαγραμμάτων.

Πίνακας 4.1 Κλάδος επιχείρησης

1) Η επιχείρησή σας ανήκει στον κλάδο του:

Εμπορίου	10	40%
Τουρισμού	2	8%
Εστίαση	3	12%
Υπηρεσιών	7	28%
Μεταποίησης	1	4%
Πρωτογενή τομέα αλιεία	1	4%
Διασκέδασης	1	4%
	25	100%

Διάγραμμα 4.1 Κλάδος επιχείρησης

Από διάγραμμα 4.1 διαπιστώνεται ότι η πλειοψηφία των επιχειρήσεων ανήκει στον κλάδο του εμπορίου (40%) και των υπηρεσιών (28%).

Στον πίνακα που ακολουθεί παρουσιάζονται τα προϊόντα ή οι υπηρεσίες που παρέχει η επιχείρηση στους πελάτες της. Όπως φαίνεται, υπάρχει ένα ευρύ φάσμα προϊόντων και υπηρεσιών, από ανακύκλωση και κέντρα φροντίδας και ψυχαγωγίας, μέχρι ένδυση και εστίαση.

Πίνακας 4.2 Προϊόντα ή υπηρεσίες που παρέχει η επιχείρηση

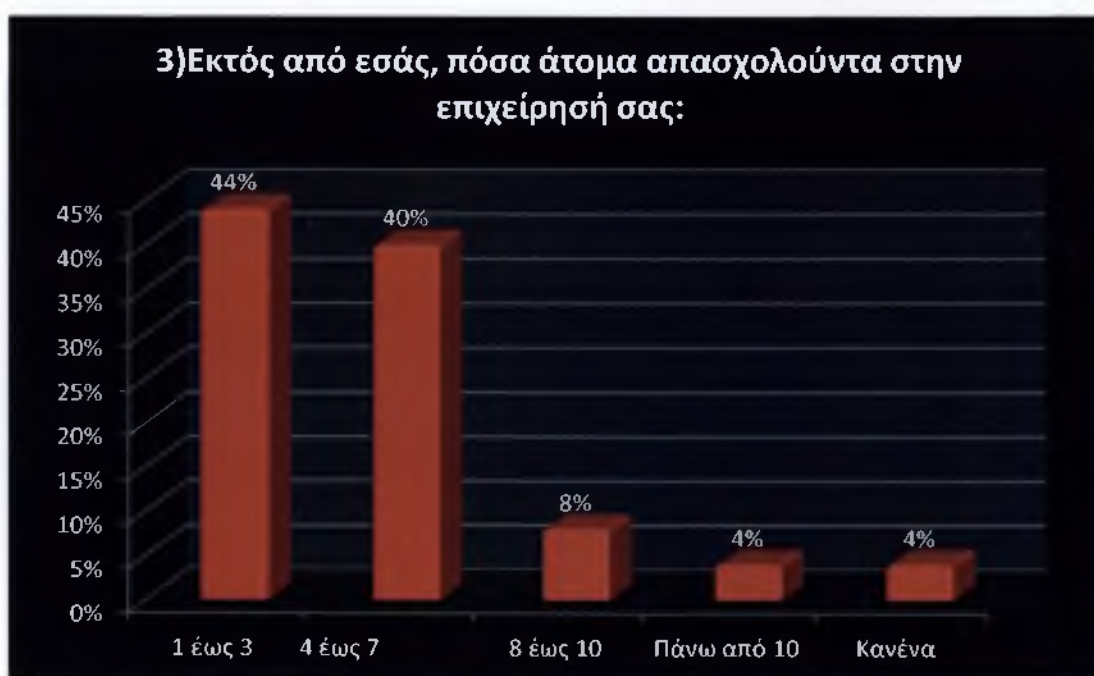
2) Ποιο/α είναι το/α προϊόν/ντα ή υπηρεσίες που παρέχει η επιχείρηση σας:

1. Φροντίδα ζώων
2. Κέντρο διασκέδασης
3. Περιποίηση-φροντίδα υπερήλικων
4. Ανακύκλωση πλαστικού-γυαλιού
5. Εμπόριο μελισσοκομικών προϊόντων
6. Κοσμήματα
7. Ενοικίαση και πώληση ταινιών (video)
8. Βιομηχανικά είδη
9. Βιβλιοπωλείο
10. Ηλεκτρικά
11. Εμπόριο σιδήρου
12. Εμπόριο μετάλλων
13. Κρεοπωλείο
14. Ξενοδοχείο
15. Εστιατόριο
16. Ψητοπωλείο
17. Κέντρο ψυχαγωγίας παιδιών
18. Κουρείο
19. Αναψυκτήριο
20. Ασφαλιστικό γραφείο
21. Γυναικεία ρούχα
22. Καλλιέργια οστρακοειδών

Πίνακας 4.3 Αριθμός ατόμων που απασχολούνται στην επιχείρηση

3) Εκτός από εσάς, πόσα άτομα απασχολούνται στην επιχείρησή σας:

1 έως 3	11	44%
4 έως 7	10	40%
8 έως 10	2	8%
Πάνω από 10	1	4%
Κανένα	1	4%
	25	100%

Διάγραμμα 4.2 Αριθμός ατόμων που απασχολούνται στην επιχείρηση

Σύμφωνα με το διάγραμμα 4.2, η πλειοψηφία των επιχειρήσεων απασχολεί, εκτός από τον ιδιοκτήτη, από 1 έως 3 άτομα (44%). Πολλές είναι και οι επιχειρήσεις (40%) που απασχολούν από 4 έως 7 άτομα.

Πίνακας 4.4 Επένδυση- ανανέωση στην επιχείρηση την τελευταία διετία

4) Έχετε κάνει κάποια επένδυση- ανανέωση στην επιχείρησή σας την τελευταία διετία:

ΝΑΙ	8	32%
ΟΧΙ	17	68%
	25	100%

Διάγραμμα 4.3 Επένδυση- ανανέωση στην επιχείρηση την τελευταία διετία

Το μεγαλύτερο ποσοστό των επιχειρήσεων που φτάνει το 68% δεν έχει πραγματοποιήσει κάποια επένδυση ή ανανέωση την τελευταία διετία. Αυτό είναι δείγμα των δυσκολιών που αντιμετωπίζουν οι επιχειρήσεις όσον αφορά την χρηματοδότησή τους ώστε να προχωρήσουν σε επενδύσεις. Επιπλέον, το αβέβαιο οικονομικό περιβάλλον ωθεί τις επιχειρήσεις σε προσεκτικές κινήσεις για τη διάθεση της πολύτιμης πλέον ρευστότητάς τους.

Πίνακας 4.5 Σχεδιασμός για επένδυση- ανανέωση στην επιχείρηση το επόμενο εξάμηνο

5) Σχεδιάζεται να κάνετε κάποια επένδυση- ανανέωση στην επιχείρησή σας το επόμενο εξάμηνο:

ΝΑΙ	15	60%
ΟΧΙ	6	24%
ΊΣΩΣ	4	16%
	25	100%

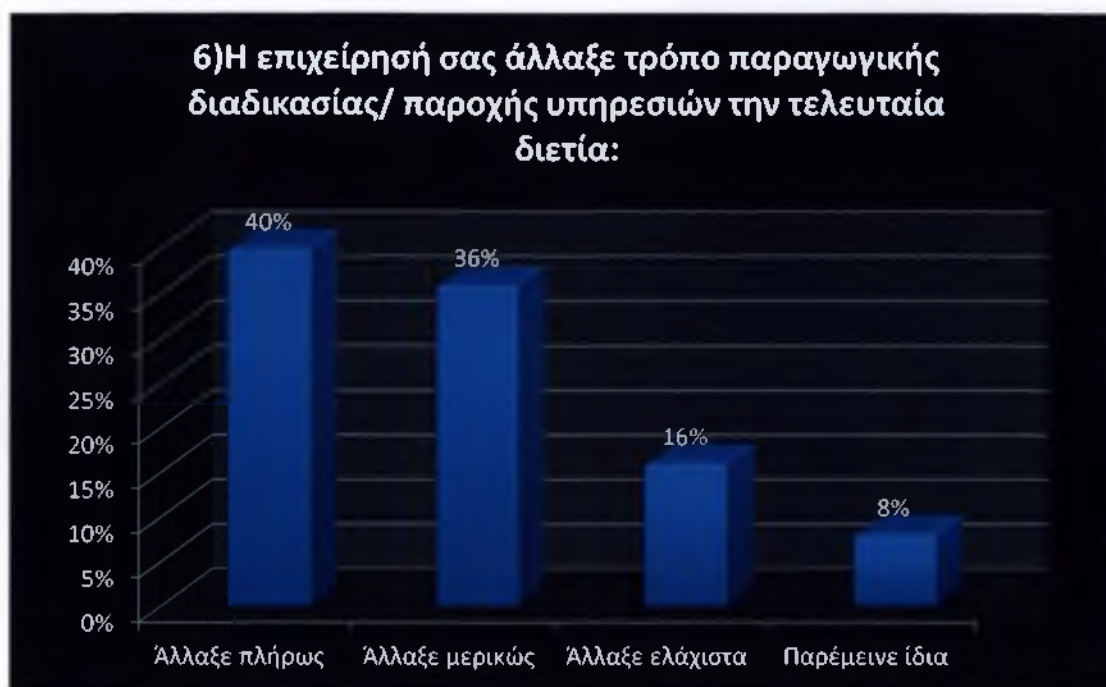
Διάγραμμα 4.4 Σχεδιασμός για επένδυση- ανανέωση στην επιχείρηση το επόμενο εξάμηνο

Το ενθαρρυντικό στοιχείο σύμφωνα με το διάγραμμα 4.4, είναι ότι η πλειοψηφία των επιχειρήσεων (60%) σχεδιάζει να πραγματοποιήσει κάποια επένδυση ή ανανέωση μέσα στο επόμενο εξάμηνο. Αυτό δεν έρχεται σε αντίθεση με το προηγούμενο αποτέλεσμα, διότι, οι τοπικές επιχειρήσεις σχεδιάζουν να κάνουν επενδύσεις ελπίζοντας ότι θα λάβουν σημαντική κρατική βοήθεια μέσω αναπτυξιακών επενδυτικών πόρων (πχ ΕΣΠΑ) χωρίς όμως να σημαίνει και ότι θα καταφέρουν τελικά να πραγματοποιήσουν την επιθυμητή επένδυση.

Πίνακας 4.6 Αλλαγή στον τρόπο παραγωγικής διαδικασίας/ παροχής υπηρεσιών την τελευταία διετία

6) Η επιχείρησή σας άλλαξε τρόπο παραγωγικής διαδικασίας/ παροχής υπηρεσιών την τελευταία διετία:

Άλλαξε πλήρως	10	40%
Άλλαξε μερικώς	9	36%
Άλλαξε ελάχιστα	4	16%
Παρέμεινε ίδια	2	8%
	25	100%

Διάγραμμα 4.5 Αλλαγή στον τρόπο παραγωγικής διαδικασίας/ παροχής υπηρεσιών την τελευταία διετία

Στην ερώτηση για το εάν η επιχείρηση άλλαξε τρόπο παραγωγικής διαδικασίας/ παροχής υπηρεσιών την τελευταία διετία, παρατηρείται ότι οι περισσότερες επιχειρήσεις (40%) έχουν αλλάξει πλήρως τρόπο παραγωγικής διαδικασίας/ παροχής υπηρεσιών. Βέβαια πολλές είναι και οι επιχειρήσεις που έχουν αλλάξει μερικώς (36%).

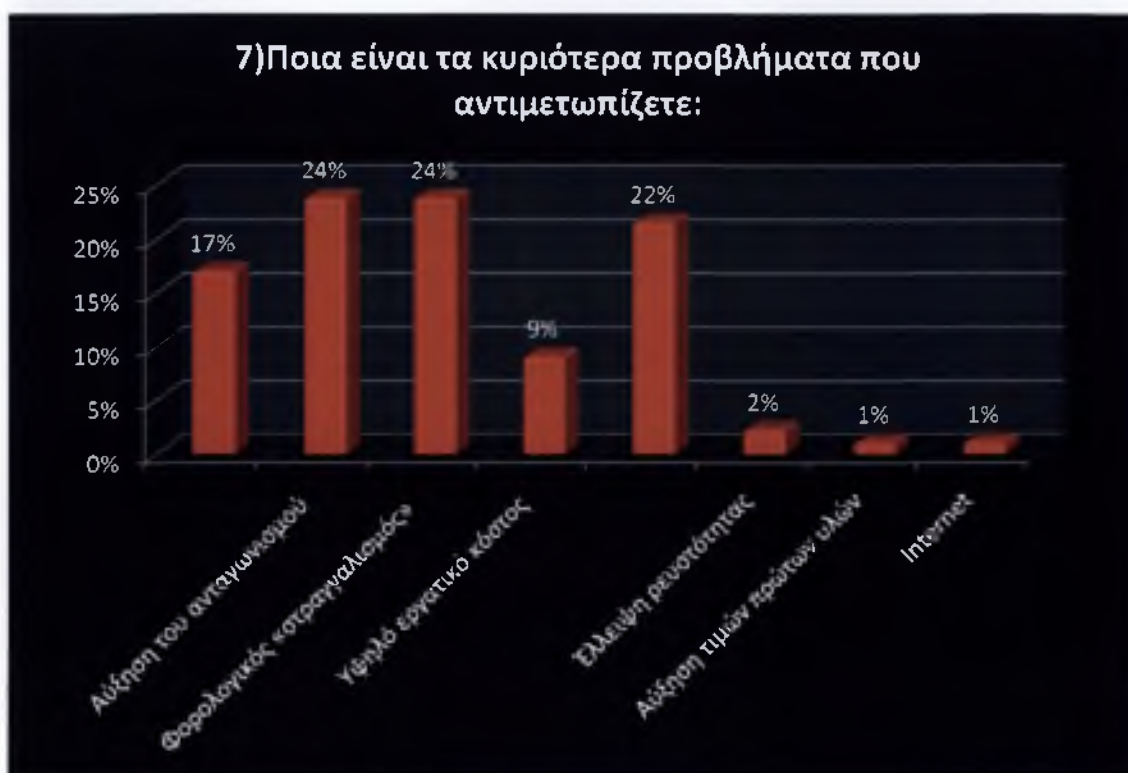

Το ενθαρρυντικό αυτού του αποτελέσματος είναι ότι η μεγάλη πλειοψηφία (76%) των τοπικών παραγωγικών συστημάτων άλλαξε τον τρόπο της παραγωγικής του διαδικασίας. Αυτό δείχνει ότι υπάρχει ευελιξία και διάθεση για αλλαγή, ώστε να έχουν επικαιροποιημένη παραγωγή τόσο σε προϊόντα όσο και στις μεθόδους τους.

Πίνακας 4.7 Προβλήματα που αντιμετωπίζει η επιχείρηση

7) Ποια είναι τα κυριότερα προβλήματα που αντιμετωπίζετε:

Αλλαγή των προτιμήσεων των καταναλωτών	15	17%
Αύξηση του ανταγωνισμού	21	24%
Φορολογικός «στραγγαλισμός»	21	24%
Υψηλό εργατικό κόστος	8	9%
Αθέμιτο παρά- εμπόριο από μετανάστες	19	22%
Έλλειψη ρευστότητας	2	2%
Αύξηση τιμών πρώτων υλών	1	1%
Internet	1	1%
	88	100%

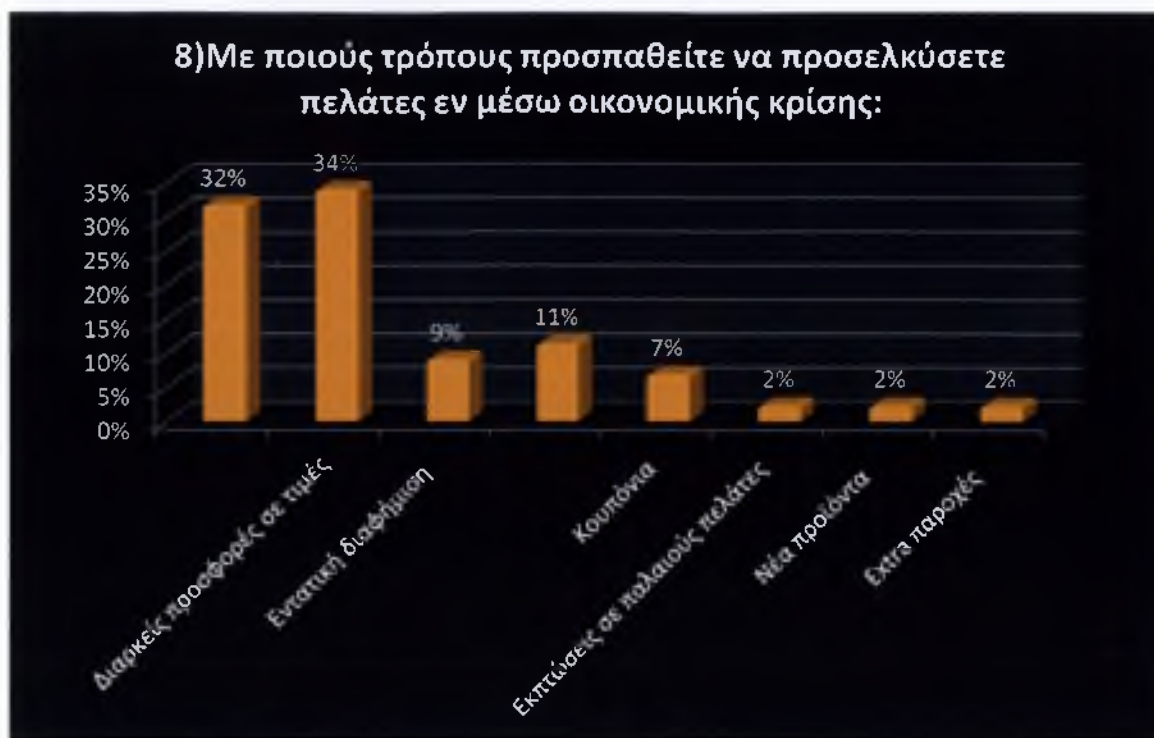
Διάγραμμα 4.6 Προβλήματα που αντιμετωπίζει η επιχείρηση

Σύμφωνα με το διάγραμμα 4.6, τα κυριότερα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι επιχειρήσεις είναι η αύξηση του ανταγωνισμού (24%), ο φορολογικός «στραγγαλισμός» (24%) και το αθέμιτο παρά- εμπόριο από μετανάστες (22%). Όλα αυτά είναι αποτέλεσμα της οικονομικής κρίσης που μαστιάζει τη χώρα μας για πάνω από τέσσερα συνεχόμενα έτη και των προσπαθειών του Κράτους να συλλέξει χρήμα από κάθε διαθέσιμη πηγή.

Πίνακας 4.8 Τρόποι για προσέλκυση πελατών εν μέσω οικονομικής κρίση

8) Με ποιούς τρόπους προσπαθείτε να προσελκύσετε πελάτες εν μέσω οικονομικής κρίσης:

Μείωση των τιμών των προϊόντων	14	32%
Διαρκείς προσφορές σε τιμές	15	34%
Εντατική διαφήμιση	4	9%
Συνεργασίες με άλλες επιχειρήσεις	5	11%
Κουπόνια	3	7%
Εκπτώσεις σε παλαιούς πελάτες	1	2%
Νέα προϊόντα	1	2%
Extra παροχές	1	2%
	44	100%

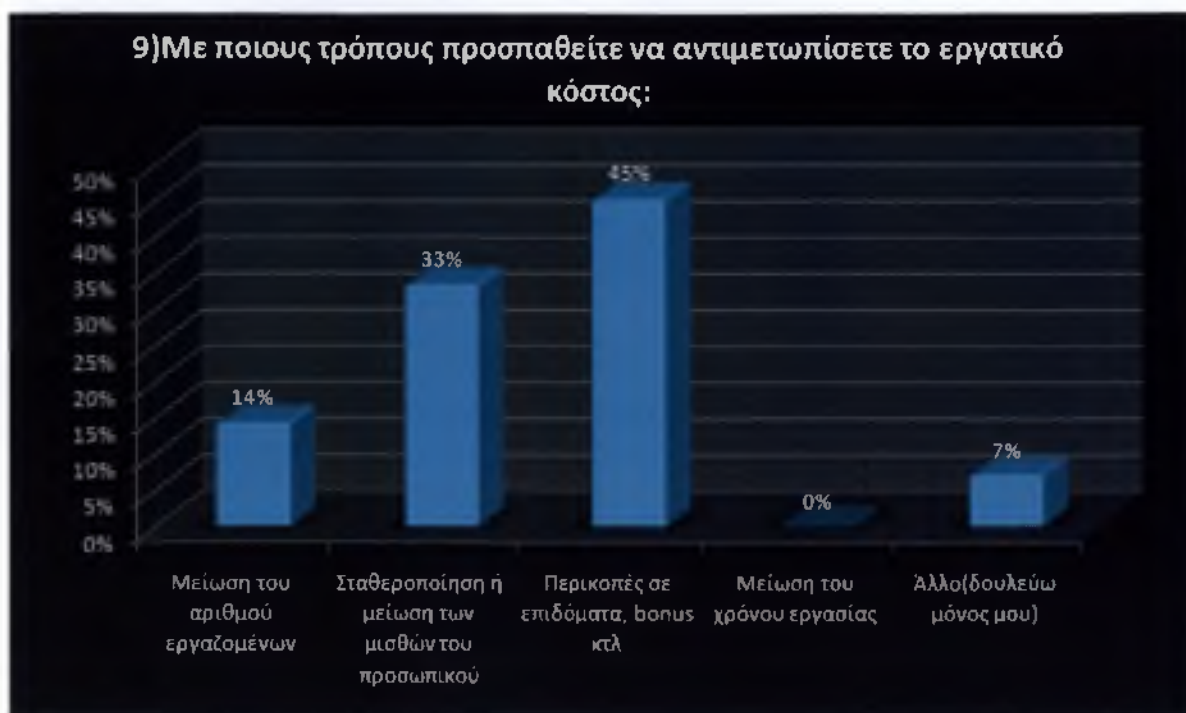
Διάγραμμα 4.7 Τρόποι για προσέλκυση πελατών εν μέσω οικονομικής κρίση

Όσο για τους τρόπους με τους οποίους οι ιδιοκτήτες των επιχειρήσεων προσπαθούν να προσελκύσουν πελάτες εν μέσω οικονομικής κρίσης, αυτοί είναι με τις διαρκείς προσφορές σε τιμές (34%) και με την μείωση των τιμών των προϊόντων (32%). Παρατηρούμε δηλαδή ότι η στρατηγική των επιχειρήσεων επικεντρώνεται στην τιμολογιακή πολιτική, διότι αντιλαμβάνονται ότι το εισόδημα των πολιτών μειώνεται διαρκώς.

Πίνακας 4.9 Τρόποι για να αντιμετωπιστεί το εργατικό κόστος

9) Με ποιους τρόπους προσπαθείτε να αντιμετωπίσετε το εργατικό κόστος:

Μείωση του αριθμού εργαζομένων	6	14%
Σταθεροποίηση ή μείωση των μισθών του προσωπικού	14	33%
Περικοπές σε επιδόματα, bonus κτλ	19	45%
Μείωση του χρόνου εργασίας	0	0%
Άλλο(δουλεύω μόνος μου)	3	7%
	42	100%

Διάγραμμα 4.8 Τρόποι για να αντιμετωπιστεί το εργατικό κόστος

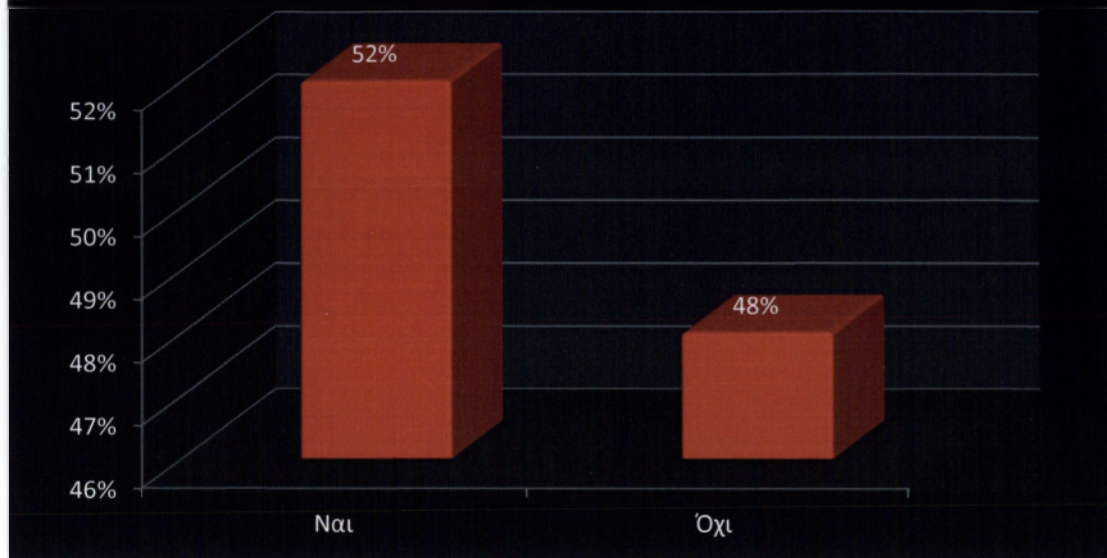
Από το διάγραμμα 4.8 διαπιστώνεται ότι οι τρόποι που χρησιμοποιούν οι ιδιοκτήτες των επιχειρήσεων για να αντιμετωπιστεί το εργατικό κόστος, είναι κυρίως με περικοπές σε επιδόματα, bonus κτλ (45%) και με σταθεροποίηση ή μείωση των μισθών του προσωπικού (33%). Ουσιαστικά, οι υπεύθυνοι των τοπικών παραγωγικών συστημάτων έχουν διάθεση να επιδείξουν ευαισθησία, στην ανάγκη να περικόψουν το κόστος τους προκειμένου να συνεχίσουν να λειτουργούν. Επιλέγουν λοιπόν, πρώτα να περικόψουν τις έξτρα παροχές και προμήθειες (bonus) πριν προχωρήσουν σε κάποια μείωση μισθού.

Πίνακας 4.10 Εφαρμογή καινοτομίας την τελευταία διετία

10) Η επιχείρησή σας εφάρμοσε κάποια καινοτομία την τελευταία διετία:

Ναι	13	52%
Όχι	12	48%
	25	100%

10) Η επιχείρησή σας εφάρμοσε κάποια καινοτομία την τελευταία διετία:

Διάγραμμα 4.9 Εφαρμογή καινοτομίας την τελευταία διετία

Σύμφωνα με το διάγραμμα 4.9, πάνω από τις μισές επιχειρήσεις (52%) έχουν εφαρμόσει κάποια καινοτομία την τελευταία διετία. Αυτό σημαίνει ότι παρά τις δυσμενείς οικονομικές συνθήκες, η πλειοψηφία των τοπικών παραγωγικών συστημάτων εφάρμοσε κάποιου είδους καινοτομία, ώστε να έχουν επικαιροποιημένη παραγωγή τόσο σε προϊόντα όσο και στις μεθόδους τους.

Πίνακας 4.11 Ανάγκη για πρόσθετη χρηματοδότηση την τελευταία διετία

11) Η επιχείρησή σας χρειάστηκε πρόσθετη χρηματοδότηση την τελευταία διετία:

Ναι	12	48%
Όχι	13	52%
	25	100%

Διάγραμμα 4.10 Ανάγκη για πρόσθετη χρηματοδότηση την τελευταία διετία

Στην ερώτηση για εάν υπήρξε ανάγκη για πρόσθετη χρηματοδότηση την τελευταία διετία, παρατηρείται ότι σχεδόν οι μισές επιχειρήσεις (48%) χρειάστηκαν πρόσθετη χρηματοδότηση, σε αντίθεση με τις υπόλοιπες μισές που δεν χρειάστηκαν. Είναι σημαντικό το γεγονός ότι οι μισές και πλέον επιχειρήσεις είχαν τη δυνατότητα να μην αναζητήσουν εξωτερική χρηματοδότηση. Εν μέρει, αυτό υποδηλώνει υγιείς επιχειρήσεις που κατορθώνουν να επιβιώνουν στην κρίση στηριζόμενες στις δυνάμεις τους.

Πίνακας 4.12 Δράσεις της Τοπικής Αυτοδιοίκησης για την αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης

12) Η Τοπική Αυτοδιοίκηση αναλαμβάνει δράσεις που σας βοηθούν να αντιμετωπίσετε την οικονομική κρίση:

Συμφωνώ απόλυτα	1	4%
Συμφωνώ	2	8%
Ούτε συμφωνώ, ούτε διαφωνώ	15	60%
Διαφωνώ	4	16%
Διαφωνώ απόλυτα	3	12%
	25	100%

Διάγραμμα 4.11 Δράσεις της Τοπικής Αυτοδιοίκησης για την αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης

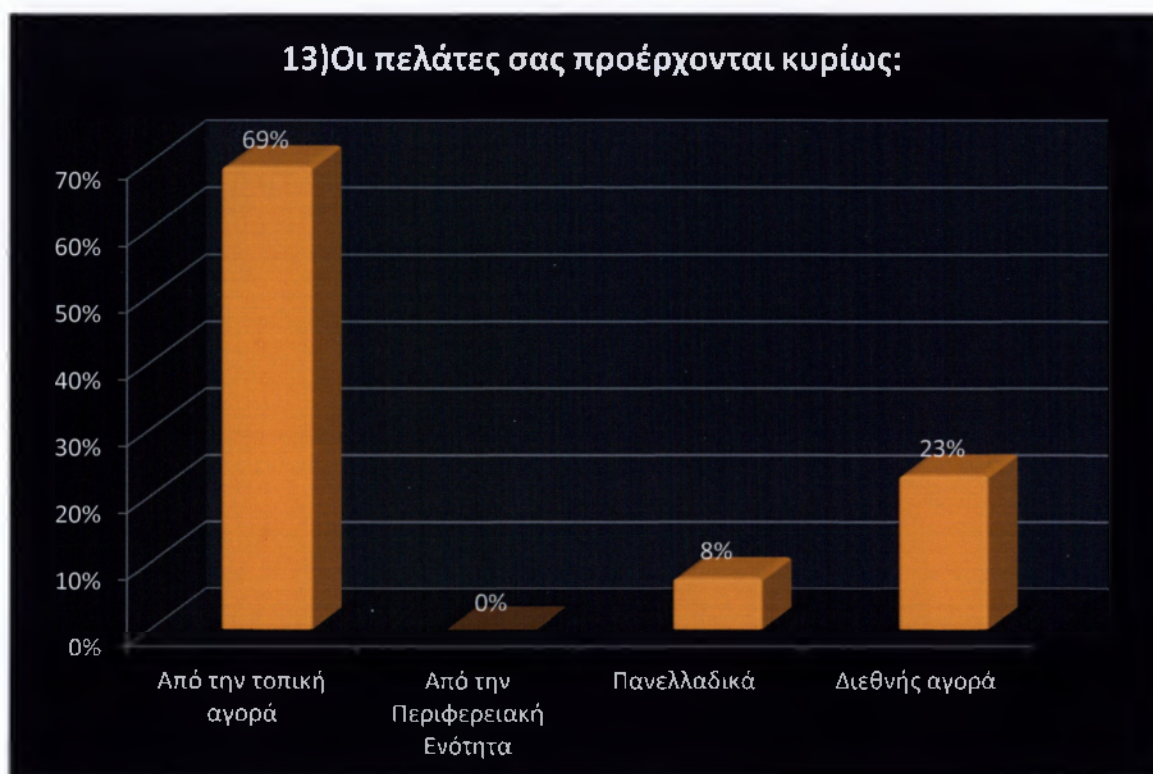
Όσο για το εάν η Τοπική Αυτοδιοίκηση αναλαμβάνει δράσεις που βοηθούν να τις επιχειρήσεις να αντιμετωπίσουν την οικονομική κρίση, η πλειοψηφία των ιδιοκτιτών (60%) κρατάει ουδέτερη στάση στην ερώτηση, απαντώντας ότι ούτε συμφωνούν αλλά και ούτε διαφωνούν. Αυτό είναι πολύ σημαντικό διότι φανερώνει ότι η Τοπική

Αυτοδιοίκηση δεν αναλαμβάνει καμία δράση που να βοηθά τα τοπικά παραγωγικά συστήματα να αντιμετωπίσουν τη κρίση. Αυτό μπορεί να συμβαίνει διότι και η Τοπική Αυτοδιοίκηση είναι και η ίδια θύμα της οικονομικής κατάστασης, είτε γιατί δεν υπάρχει ανάλογος σχεδιασμός από τα τοπικά όργανα διοίκησης.

Πίνακας 4.13 Τόπος προέλευσης πελατών

13) Οι πελάτες σας προέρχονται κυρίως:

Από την τοπική αγορά	18	69%
Από την Περιφερειακή Ενότητα	0	0%
Πανελλαδικά	2	8%
Διεθνής αγορά	6	23%
	26	100%

Διάγραμμα 4.12 Τόπος προέλευσης πελατών

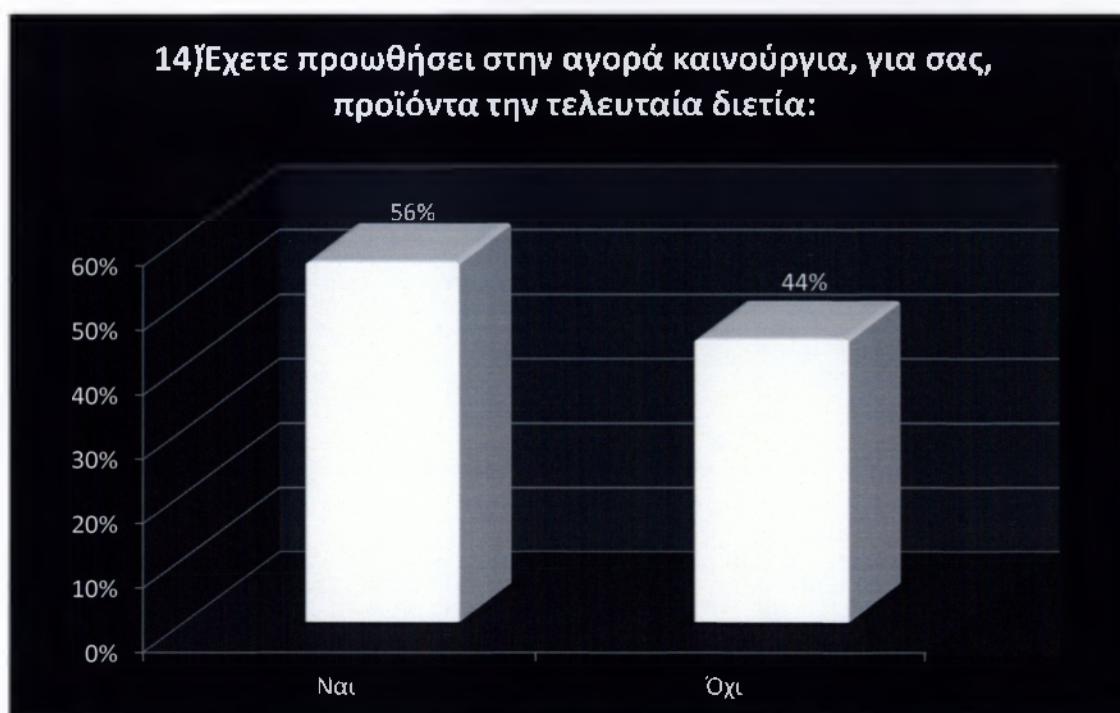
Σύμφωνα με το διάγραμμα 4.12, οι περισσότεροι πελάτες των επιχειρήσεων προέρχονται κυρίως από την τοπική αγορά (69%). Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι

ένα σημαντικό κομμάτι των τοπικών παραγωγικών συστημάτων, που φτάνει περίπου το ¼ του δείγματος, απευθύνεται στην διεθνή αγορά φανερώνοντας εξωστρέφεια στον τρόπο οργάνωσης και παραγωγής των προϊόντων τους.

Πίνακας 4.14 Προώθηση στην αγορά καινούργιων προϊόντων την τελευταία διετία

14) Έχετε προωθήσει στην αγορά καινούργια, για σας, προϊόντα την τελευταία διετία:

Ναι	14	56%
Όχι	11	44%
	25	100%

Διάγραμμα 4.13 Προώθηση στην αγορά καινούργιων προϊόντων την τελευταία διετία

Από το διάγραμμα 4.13, διαπιστώνεται ότι πάνω από τις μισές επιχειρήσεις (56%) έχουν κάνει στην αγορά προώθηση καινούργιων προϊόντων την τελευταία διετία. Αυτό σημαίνει ότι παρά τις δυσμενείς οικονομικές συνθήκες, η πλειοψηφία των

τοπικών παραγωγικών συστημάτων εισήγαγε νέα προϊόντα προσπαθώντας να διατηρήσουν ή και να μεγαλώσουν το πελατολόγιό τους και να παρουσιάσουν προς τα έξω ότι ακολουθούν το πνεύμα της εποχής.

Συμπεράσματα

Όπως αναφέρθηκε στην αρχή της εργασίας, απώτερος σκοπός της είναι να κατανοηθεί και να αναδειχθεί η σημασία των Τοπικών Παραγωγικών Συστημάτων για την εθνική οικονομία, αλλά και να καταγραφούν οι συνέπειες, θετικές και αρνητικές, των διαφόρων μεταβολών στην λειτουργία και την φυσιογνωμία τους.

Μέσα από την έρευνα που πραγματοποιήθηκε σε 25 επιχειρήσεις του Δήμου Ασπροπύργου, διαπιστώνεται ότι η πλειοψηφία των επιχειρήσεων ανήκει στον κλάδο του εμπορίου και των υπηρεσιών. Υπάρχει ένα ευρύ φάσμα προϊόντων και υπηρεσιών, από ανακύκλωση και κέντρα φροντίδας και ψυχαγωγίας, μέχρι ένδυση και εστίαση. Οι περισσότερες επιχειρήσεις απασχολούν, εκτός από τον ιδιόκτητη, από 1 έως 7 άτομα. Επιπλέον, οι περισσότεροι πελάτες των επιχειρήσεων προέρχονται κυρίως από την τοπική αγορά του Ασπροπύργου.

Όσον αφορά την πραγματοποίηση επένδυσης ή ανανέωσης, το μεγαλύτερο ποσοστό των επιχειρήσεων δεν έχει πραγματοποιήσει κάποια την τελευταία διετία, ενδεικτικό των δυσκολιών που αντιμετωπίζουν οι επιχειρήσεις και ο φόβος που προκαλεί το αβέβαιο οικονομικό περιβάλλον.

Το ενθαρρυντικό στοιχείο βέβαια είναι ότι η πλειοψηφία των επιχειρήσεων σχεδιάζει να πραγματοποιήσει κάποια επένδυση ή ανανέωση μέσα στο επόμενο εξάμηνο ελπίζοντας ότι θα λάβουν σημαντική κρατική βοήθεια μέσω αναπτυξιακών επενδυτικών πόρων (πχ ΕΣΠΑ).

Επιπλέον, την τελευταία διετία παρατηρείται ότι οι περισσότερες επιχειρήσεις έχουν αλλάξει πλήρως ή μερικώς τρόπο παραγωγικής διαδικασίας/ παροχής υπηρεσιών. Αυτό δείχνει ότι υπάρχει ευελιξία και διάθεση για αλλαγή, ώστε να έχουν επικαιροποιημένη παραγωγή τόσο σε προϊόντα όσο και στις μεθόδους τους.

Τα κυριότερα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι επιχειρήσεις είναι η αύξηση του ανταγωνισμού, ο φορολογικός «στραγγαλισμός» και το αθέμιτο παρά- εμπόριο από

μετανάστες, αποτέλεσμα της οικονομικής κρίσης που μαστίζει τη χώρα μας και των προσπαθειών του Κράτους να συλλέξει χρήμα από κάθε διαθέσιμη πηγή.

Από την άλλη, οι ιδιοκτήτες των επιχειρήσεων προσπαθούν να προσελκύσουν πελάτες ασκώντας κατά κύριο λόγο τιμολογιακή πολιτική, η οποία επικεντρώνεται σε διαρκείς προσφορές σε τιμές και με την μείωση των τιμών των προϊόντων.

Όταν εμφανίζεται η ανάγκη να περικοπεί το κόστος προκειμένου να συνεχιστεί η λειτουργία των τοπικών παραγωγικών συστημάτων, γίνεται προσπάθεια να διασωθεί ο μισθός επιλέγοντας να περικόψουν πρώτα τις έξτρα παροχές και προμήθειες (bonus).

Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι, παρά τις δυσμενείς οικονομικές συνθήκες, η πλειοψηφία των τοπικών παραγωγικών συστημάτων εφάρμοσε κάποιου είδους καινοτομία, ώστε να έχουν επικαιροποιημένη μέθοδο παραγωγής. Άλλωστε, ένα σημαντικό κομμάτι των τοπικών παραγωγικών συστημάτων, απευθύνεται στην διεθνή αγορά φανερώνοντας εξωστρέφεια στον τρόπο οργάνωσης και παραγωγής των προϊόντων τους. Την ίδια στιγμή, οι μισές και πλέον επιχειρήσεις κατορθώνουν να επιβιώνουν στην κρίση στηριζόμενες στην ρευστότητά τους χωρίς να αναζητήσουν εξωτερική χρηματοδότηση.

Σημαντικό είναι επίσης και το εύρημα ότι η πλειοψηφία των ερωτηθέντων νιώθει ότι η Τοπική Αυτοδιοίκηση δεν αναλαμβάνει καμία δράση που να βοηθά τα τοπικά παραγωγικά συστήματα να αντιμετωπίσουν τη κρίση.

Τέλος, παρά τις δυσμενείς οικονομικές συνθήκες, η πλειοψηφία των τοπικών παραγωγικών συστημάτων εισήγαγαν νέα προϊόντα προσπαθώντας να διατηρήσουν ή και να μεγαλώσουν το πελατολόγιό τους ακολουθώντας το πνεύμα της εποχής.

Βιβλιογραφία και πηγές

Αθανασά, Σ. (2008). *Ανάπτυξη ενέλικτου υποβάθρου για Ενσωμάτωση Rfid τεχνολογίας σε παραγωγικά συστήματα με τη χρήση σύγχρονων τεχνολογιών λογισμικού Middleware*. Αθήνα. Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο.

Albertsen, N. (1988), *PostModernism, PostFordism and Critical Social Theory, Society and Space*, 6.

Barquero, V. (1992). *Τοπική ανάπτυξη. Μια στρατηγική για την δημιουργία απασχόλησης*. Αθήνα. Παπαζήσης.

Δημητριάδης, Σ., Μιχιώτης, Α. (2007). *Διοίκηση Παραγωγικών Συστημάτων*. Αθήνα. Σταμούλη.

Ευρωπαϊκός Οργανισμός Περιβάλλοντος (2011). *Πληθυσμός και οικονομία*. Αθήνα. Εκδόσεις Ευρωπαϊκής Επιτροπής.

Ιωάννου, Γ. (2005). *Διοίκηση Παραγωγής & Υπηρεσιών*. Αθήνα. Σταμούλη.

Καραμήτρος, Ν. (2006). *Ιστορία Νεοελληνικών Χρόνων*. Θεσσαλονίκη. Ζήτη.

Kiener, S., Maier – Scheubeck, N., Obermaier, R., Weiss, M. (2012). *Διοίκηση παραγωγής : Βασικές αρχές του προγραμματισμού και της ρύθμισης παραγωγής*. Μπφρ. Α. Σακκά. Αθήνα. Προπομπός.

Κοινοτική Πρωτοβουλία Equal (2001). *Τοπικές ιδιαιτερότητες, τοπική δυναμική. Οδηγός για την διερεύνησή τους*. Λιβαδειά. Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

Κομνηνός, Ν. (2009). *Περιφερειακοί πόλοι καινοτομίας στην Ελλάδα 2001-2009. Σχεδιασμός εστιασμένων συστημάτων καινοτομίας*. *Αιείχωρος*, 6.2, 11-33.

Κομνηνός, Ν. (1990). *Τοπική ευελιξία και η κρίση της βιομηχανίας στην Ελλάδα*. Αθήνα. Τόπος.

Κονσόλας, Ν., Παπαδασκαλόπουλος, Α., Χριστοφάκης, Μ. (2001). *Στρατηγικός σχεδιασμός και τοπική ανάπτυξη*. Αθήνα. Παπαζήση.

- Κονσόλας, Ι. (1997). *Σύγχρονη περιφερειακή οικονομική πολιτική*. Αθήνα. Παπαζήσης.
- Κραμέρη, Ρ. (2012). Το βάλα(μικ)ό. Το ξύδι που γλυκαίνει τις εξαγωγές. *Το Έθνος*, 22. Ανασύρθηκε στις 30.03.2012.
- Λυμπεράκη, Α. (1990), Στον Αστερισμό της Ευελιξίας: Μεταφορτικά Συστήματα Βιομηχανικής Οργάνωσης και η Ευέλικτη Εξειδίκευση, *Θέσεις*, 32.
- Λαμπριανίδης, Λ., Λυμπεράκη, Α. (2003). Χωροθέτηση των επιχειρήσεων εντάσεως εργασίας σε μια παγκοσμιοποιημένη κοινωνία. Στο Π. Γετίμης, Γ. Καυκαλάς (επ.), *Χώρος και Περιβάλλον. Παγκοσμιοποίηση, διακυβέρνηση, βιωσιμότητα*. Αθήνα. Τόπος.
- Λιοδάκης, Γ. (2007). *Τεχνολογία και αναδιάρθρωση της παραγωγής*. Αθήνα. Παπαζήση.
- Lombardi, M. (2003). The evolution of local production systems: the emergence of the “invisible mind” and the evolutionary pressures towards more visible “minds”. *Research policy*, 32, 1443-1462.
- Μαμουνέας, Θ. (2012). *Παραγωγικότητα στην Κύπρο και την Ευρωζώνη*. Λεμεσός. Πανεπιστήμιο Κύπρου.
- Μάρκου, Κ. (2012). Το αστικό στρατόπεδο στην εποχή μας. *Τετράδια Ανυπότακτης Θεωρίας*. 2, 13-15.
- Μουρίκη, Α., Μπαλούρδος, Δ., Παπαλιού, Ο., Σπυροπούλου, Ν., Φαγαδάκη, Ε., Φρονίμου, Σ., (2012). *Το κοινωνικό πορτρέτο της Ελλάδας το 2012*. Αθήνα. ΕΚΚΕ
- Μουρτσιάδης, Α. (2012). *Βιομηχανικές και Επιχειρηματικές Περιοχές*. Αθήνα. Σταμούλη.
- Μπακιρτζής, Κ. (1998). Αμοιβή - Παραγωγικότητα και οι θέσεις των εργαζομένων. *Θέσεις*, 23-24.
- Μπέης, Ι.(2006). *Παραγωγικότητα, μείωση κόστους, ανταγωνιστικότητα*. Αθήνα. Επίκεντρο.

- Νικολόπουλος, Η. (2013). Κρίση, παραγωγική ανασυγκρότηση και ανατροπή. *Εφημερίδα των Συντακτών*. Ανασύρθηκε στις 03.04.2013.
- Οικονομάκης, Γ. (2000). *Ιστορικοί Τρόποι Παραγωγής*. Αθήνα. Ελληνικά Γράμματα.
- Παζαρζή, Ν. (2004). *Γυναικεία απασχόληση*. Αθήνα. Πανεπιστήμιο Πειραιά.
- Παπαδάκης, Κ. (2012). Καλαματιανό ξύδι στην Αυστραλία από την εταιρεία Παπαδημητρίου. *Ο Κόσμος*, 19. Ανασύρθηκε στις 07.03.2012.
- Παπαδημητρίου, Χ.Κ. ΑΒΕΤ. *Η εταιρία*. www.papadim.com
- Παπαδημητρίου, Χ.Κ. ΑΒΕΤ. *Ισολογισμός βιομηχανίας για το 2011*. <http://www.papadim.com/wp-content/uploads/2012/06/isologismos-2011.pdf>
- Παπαηλίας, Θ. (2002). *Παραγωγικότητα και αμοιβή εργασίας*. Αθήνα. Σταμούλη.
- Πελαγίδης, Θ. (1993). Στον αστερισμό της στασιμότητας: Αποφορντισμός και ευέλικτα παραγωγικά συστήματα, *Θέσεις*, 43.
- Ραγκούσης, Σ., Ράμφος, Σ. (2008). *Στοιχεία Οικονομικής Θεωρίας. Οικονομία, Επιχειρήσεις*. Αθήνα. ΙΔΕΕ.
- Σαρδέλη, Γ. (2011). 73 χρόνια «Παπαδημητρίου». *Ελευθερία*, 14. Ανασύρθηκε στις 27.10.2011.
- Τομαράς, Π. (1997). *Εισαγωγή στο Marketing και την Έρευνα Αγοράς*. Αθήνα.
- Τσακίρη, Ο. (2012). Καλαματιανό ξίδι σε διεθνή ντελικατέσεν. Η μεσσηνιακή εταιρεία Παπαδημητρίου διακινεί τα προϊόντα της σε 26 χώρες. *Το Βήμα*, 17. Ανασύρθηκε στις 17.06.2012.
- Χατζημιχάλης, Κ. (1992). *Περιφερειακή ανάπτυξη και περιφερειακή ανάπτυξη*. Αθήνα. Παπαζήσης.
- Χόνδρου, Σ. (2011). *Η τοπική καινοτομία ως οχυρό απέναντι στην Παγκόσμια Οικονομική Κρίση και η Οικονομική Κρίση ως προωθητικός παράγοντας της τοπικής καινοτομίας*. Θεσσαλονίκη. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Χριστοφάκης, Μ. (2001). *Τοπική ανάπτυξη και περιφερειακή πολιτική*. Αθήνα. Παπαζήσης.

Wehinger, G. (2010). The financial industry and challenges related to post crisis exit strategies. *Financial Market Trends*, 2, 21-39.

Παράρτημα Ι - Ερωτηματολόγιο

ΑΤΕΙ ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ

Σχολή Διοίκησης και Οικονομίας

Τμήμα Τοπικής Αυτοδιοίκησης

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΜΕ ΘΕΜΑ:

**Το παράδειγμα της περιφερειακής ενότητας του
Δήμου Ασπροπύργου**

Επιμέλεια: Καμπόλη Αφροδίτη

Εποπτεία: Λεωνίδας Παπακωνσταντινίδης

Οι απαντήσεις του ερωτηματολογίου είναι εμπιστευτικές και θα χρησιμοποιηθούν αποκλειστικά για την ερευνητική υποστήριξη της παρούσας πτυχιακής εργασίας.

Σημειώσατε με «X» την απάντησή σας

A. ΓΕΝΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗΣ

1. Η επιχείρησή σας ανήκει στον κλάδο του:

Εμπορίου _____

Τουρισμού _____

Εστίαση _____

Υπηρεσιών _____

Μεταποίησης _____

Πρωτογενή τομέα (πχ κτηνοτροφία, αλιεία) _____

Άλλο _____

2. Ποιο/α είναι το/α προϊόν/ντα ή υπηρεσίες που παρέχει η επιχείρησή σας;

1. _____

2. _____

3. _____

4. _____

3. Εκτός από εσάς, πόσα άτομα απασχολούνται στην επιχείρησή σας;

1 – 3 _____

4 – 7 _____

8 – 10 _____

Πάνω από 10 _____

Κανένα _____

B. ΕΙΔΙΚΑ ΠΕΡΙ ΤΟΠΙΚΩΝ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΩΝ ΣΥΣΤΗΜΑΤΩΝ

- 4. Έχετε κάνει κάποια επένδυση – ανανέωση στην επιχείρησή σας την τελευταία διετία;**

Ναι _____ Όχι _____

- 5. Σχεδιάζετε να κάνετε κάποια επένδυση – ανανέωση στην επιχείρησή σας το επόμενο εξάμηνο;**

Ναι _____ Όχι _____ Ίσως _____

- 6. Η επιχείρησή σας άλλαξε τρόπο παραγωγικής διαδικασίας / παροχής υπηρεσιών την τελευταία διετία;**

Άλλαξε πλήρως _____

Άλλαξε μερικώς _____

Άλλαξε ελάχιστα _____

Παρέμεινε ίδια _____

- 7. Ποια είναι τα κυριότερα προβλήματα που αντιμετωπίζετε (σημειώστε μέχρι τρία);**

Αλλαγή των προτιμήσεων των καταναλωτών _____

Αύξηση του ανταγωνισμού _____

Φορολογικός «στραγγαλισμός» _____

Υψηλό εργατικό κόστος _____

Αθέμιτο παρά-εμπόριο από μετανάστες _____

Έλλειψη ρευστότητας _____

Άλλο _____

8. Με ποιους τρόπους προσπαθείτε να προσελκύσετε πελάτες εν μέσω οικονομικής κρίσης (σημειώστε μέχρι δυο);

Μείωση των τιμών των προϊόντων _____

Διαρκείς προσφορές σε τιμές _____

Εντατική διαφήμιση _____

Συνεργασίες με άλλες επιχειρήσεις _____

Άλλο _____

Άλλο _____

9. Με ποιους τρόπους προσπαθείτε να αντιμετωπίσετε το εργατικό κόστος (σημειώστε μέχρι δυο);

Μείωση του αριθμού εργαζομένων _____

Σταθεροποίηση ή μείωση των μισθών του προσωπικού _____

Περικοπές σε επιδόματα, bonus κτλ _____

Μείωση του χρόνου εργασίας _____

Άλλο _____

Άλλο _____

10. Η επιχείρησή σας εφάρμοσε κάποια καινοτομία την τελευταία διετία;

Ναι _____ Όχι _____

11. Η επιχείρησή χρειάστηκε πρόσθετη χρηματοδότηση την τελευταία διετία;

Ναι _____ Όχι _____

12. Η Τοπική Αυτοδιοίκηση αναλαμβάνει δράσεις που σας βοηθούν να αντιμετωπίσετε την οικονομική κρίση;

Συμφωνώ απόλυτα _____

Συμφωνώ _____

Ούτε συμφωνώ, ούτε διαφωνώ _____

Διαφωνώ _____

Διαφωνώ απόλυτα _____

13. Οι πελάτες σας προέρχονται κυρίως;

Από την τοπική αγορά _____

Από την Περιφερειακή Ενότητα (πρώην Νομός) _____

Πανελλαδικά _____

Διεθνής αγορά _____

Άλλο _____

14. Έχετε προωθήσει στην αγορά καινούργια, για εσάς, προϊόντα την τελευταία διετία;

Ναι _____ Όχι _____